

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 15ΗΣ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

ΠΕΡΙ ΛΙΘΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Γ. ΠΑΝΑΓΟΥ

Κύριε Πρόεδρε,
Κυρίες και Κύριοι,

Είναι γνωστό σέ όλους μας ότι οί άρχαίοι πρόγονοί μας άνέπτυξαν στην περιοχή μας ένα θαυμάσιο και μοναδικό πνευματικό πολιτισμό.

Είναι όμως λιγότερο γνωστό ότι στο πλαίσιο αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ ἀναπτύχθηκε κι ένας σημαντικός τεχνικός πολιτισμός. Φορεῖς αὐτοῦ τοῦ τεχνικοῦ πολιτισμοῦ τῶν Ἑλλήνων εἶναι διακεκριμένοι τεχνίτες, ὅπως π.χ. ὁ θεός-σιδεράς Ἡφαιστος¹ γνωστός και ὡς χαλκεύς και ὁ βοηθός του Κηδάλιον², ὁ Προμηθεύς³, ὁ Κάδμος⁴, οἱ Τελχίνες⁵, οἱ Κάβειροι⁶, οἱ Κύκλωπες⁷ και πολλοὶ ἄλλοι.

1. Ἡφαιστος. Μέλος τοῦ δωδεκάθεου τῶν Ἑλλήνων, πρωτομάστορας τῶν Θεῶν, γιός τοῦ Δία και τῆς Ἥρας. Δίδαξε στοὺς ἀνθρώπους τὴν τέχνη τῶν μετάλλων. Εἶναι γνωστός και ὡς «Χαλκεύς». Ὅμ. Ἰλιάς Ο 310: *δεινὴν ἀμφιδιάσειαν ἀριπτρεπέ, ἦν ἄρα χαλκεύς | Ἡφαιστος, Διὶ δῶκε φορήμεναι ἐς φόβον ἀνδρῶν*.

2. Κηδάλιον. Βοηθός τοῦ Ἡφαιστού στο Ἔργαστήρι του στὴ Λῆμνο, δαίμων τῆς μεταλλουργίας.

3. Προμηθεύς. Θεός τῆς φωτιᾶς, γενάρχης και προστάτης τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Εἶναι γιός τοῦ Τιτάνα Ἰαπετοῦ και τῆς Ὠκεανίδας Κλημένης. Προμήθεψε στοὺς θνητοὺς τὴ φωτιὰ και τοὺς διδάξε ἐπιστῆμες και τέχνες (*πᾶσαι τέχναι βροιοῖσιν ἐκ Προμηθέως*).

4. Κάδμος. Ἡρώας τῆς Βοιωτίας, ιδρυτῆς και πρῶτος βασιλιάς τῆς Καδμείας (Θήβα). Εἶναι φορέας πολιτισμοῦ και τεχνολογίας.

5. Τελχίνες. Δαίμονες, ἐπιδέξιοι τεχνίτες, παιδιά τοῦ Πλούτου και τῆς Γαίας.

6. Κάβειροι. Γιοὶ τοῦ Ἡφαιστού, δαίμονες μεταλλουργοί. Τὸ κέντρο λατρείας τοὺς εἶναι ἡ Λῆμνος και ἡ Σαμοθράκη.

7. Κύκλωπες. Κατὰ τὸν Ἡσίοδο (*Θεογονία*) εἶναι μονόφθαλμοι, γιγαντόσωμοι τεχνίτες (Ἄργης, Βρόντης και Στερόπης), παιδιά τῆς Γαίας και τοῦ Οὐρανοῦ. Ὡς τεχνίτες προμήθευσαν

Ἐνας ἀπὸ αὐτοὺς, ὁ Προμηθεύς, ἔκλειψε ἀπὸ τοὺς θεοὺς τὴ φωτιά καὶ τὴν χάρισε στοὺς ἀνθρώπους. Εἶναι φανερὸ πὼς μὲ τὸ συμβολισμὸ αὐτὸ δηλώνεται ὅτι ὁ Προμηθεὺς ἔδωσε στοὺς θνητοὺς Σοφία καὶ Τεχνογινωσία.

Οἱ θεοὶ ὅμως θύμωσαν γι' αὐτὸ καὶ ὁ Ζεὺς ἔδωσε ἐντολὴν στὸν Ἥφαιστο νὰ μαστορέψει μὲ χῶμα καὶ νερὸ τὴν πρώτην θνητὴν γυναῖκα, τὴν Πανδώρα⁸. Ἦταν ὁμορφή καὶ μὲ πολλὰς χάρες ἀλλὰ καὶ ἐφοδιασμένη μὲ ἓνα κουτί, ποὺ εἶχε μέσα «ὅλα τὰ δεινὰ τῶν ἀνθρώπων». «Ὅλα αὐτὰ τὰ δεινὰ ξεχύθηκαν ἀπὸ τὸ ἀνοιχτὸ κουτί κι ὅταν ἡ Πανδώρα τὸ ἔκλεισε, μέσα εἶχε ἀπομείνει μόνον ἡ «Ἐλπίδα».

Ἀπὸ τὰ χειρότερα δεινὰ ποὺ σκόρπισε ἡ Πανδώρα ἦταν καὶ οἱ ἀρρώστιες ποὺ ταλαιπωροῦν ἀπὸ τότε τὸ ἀνθρώπινο γένος. Ἀλλὰ οἱ ἀρρώστιες δημιουργήσαν τὴν ἀνάγκη γιὰ ἀντίδοτο στὴ δυστυχία τῶν ἀνθρώπων — εἶναι ἡ ἐλπίδα στὸ κουτί τῆς Πανδώρας — καὶ τὸ ἀντίδοτο προσφέρεται ἀπὸ τοὺς θεοὺς.

Τοῦτο τὸ βλέπουμε στὰ Ὅρφικὰ κείμενα (Ὅρφ. Λιβ. 1-3)⁹, ὅπου διαβάζουμε, ὅτι «ὁ Ἑρμῆς ὁ τάχιστος, γιὸς τῆς Μαίας, ποὺ μᾶς παρέχει πολλὰ ὠφελήματα, μετέφερε στοὺς ἀνθρώπους δῶρο τοῦ Δία ποὺ ἀποτρέπει τὸ κακὸ καὶ γιὰ νὰ ἔχουμε ἓνα βέβαιο ἀμυντικὸ μέσο κατὰ τῆς δυστυχίας».

Στὰ ἴδια κείμενα (Ὅρφ. Λιβ. 454) βλέπουμε ὅτι οἱ θεοὶ παρέχουν στοὺς ἀνθρώπους καὶ ποικίλα ἄλλα φάρμακα¹⁰.

Ἐπίσης στὰ Ὅρθ. Λιβ. 51¹¹ διαβάζουμε: «θὰ δώσω σ' αὐτὸν τὴ δύναμη νὰ σώ-

στὸ Δία τὴν ἀστραπή, τὴ βροντὴ καὶ τὸν κεραυνό, στὸν Ποσειδῶνα τὴν τρίαινα καὶ στὸν Ἄδην τὴ μαγικὴ του σκούφια. Βοηθοὶ τοῦ Ἥφαιστου στὴ Λῆμνο καὶ στὴ Σικελία. Μαστόρεψαν τὰ Κυκλώπεια τεῖχη (Ἡσ. Θεογ. 139-146).

Ἡσ. Θεογ. 139: Γείνατο δ' αὖ Κύκλωπας ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας / Βρόντην τε Στερόπην / τε καὶ Ἀργὴν ὀβριμόθυμον, / οἳ Ζηνὶ βροντὴν τε δόσαν τεῦξάν τε κεραυνόν. / οἳ δὲ τοι τὰ μὲν ἄλλα θεοῖς ἐναλγῆμοι ἦσαν, / μῶνος δ' ὀφθαλμὸς μέσσω ἐνέκειτο μετώπων. / Κύκλωπες δ' ὄνομ' ἦσαν ἐπώνυμον, οὐνεκ' ἄρα σφρων / κυκλοτερὲς ὀφθαλμὸς εἰς ἐνέκειτο μετώπων. / ἰσχυὸς δ' ἦδὲ βίη καὶ μηχαναὶ ἦσαν ἐπ' ἔργοις.

8. Ἡσ. Ἔργ. Ἡμ. 70: [αὐτίκα δ' ἐκ γαίης πλάσσε κλυτὸς Ἀμφιγυήεις / παρθένω αἰδοίῃ ἱκελον Κρονίδεω διὰ βουλὰς· / ζῶσε δὲ καὶ κόσμησε θεὰ γλανκῶπις Ἀθήνη· / ἀμφὶ δὲ οἱ Χάριτές τε θεαὶ καὶ πότνια Πειθῶ / ὄρμονος χρυσεόους ἔθεσαν χροῖ· ἀμφὶ δὲ τήν γε / ὧραι καλλίκομοι στέφρον ἄνθεσι εἰαρινοῖσι / πάντα δὲ οἱ χροῖ κόσμον ἐφήρμοσε Παλλὰς Ἀθήνη] / ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργεῖφόντης / ψευδέα θ' αἰμυλίους τε λόγους καὶ ἐπικλοπον ἦθος / τεῦξε Διὸς βουλῇσι βαρυκτύπου· ἐν δ' ἄρα φωνὴν / θῆκε θεῶν κῆρυξ, ὀνόμηνε δὲ τήνδε γυναικα / Πανδώρην.

9. Ὅρφ. Λιβ. 1: Δῶρον ἀλεξικάκοιο Διὸς θνητοῖσιν ὀπάσσαι / κεκλόμενος Μαίης ἐριονίος ἦλθε κομίζων / νῖός, ὅπως ἂν ἔχωμεν διζύος ἀτρεκέες ἄλκαρ.

10. Ὅρφ. Λιβ. 454: ποικίλα γὰρ θνητοῖσι θεοὺς ἔρδειν ἀγορεύω·

11. Ὅρφ. Λιβ. 51: δώσω οἱ καὶ φῶτα ροπήν πίπτοντα σελήνης / ῥύσασθαι, καὶ νοῦσον ἀταρτηρὴν ἐλέφαντος.

σει τὸν ἄνθρωπο ποὺ ἀρρωσταίνει ἀπὸ σεληνιασμό καὶ νὰ θεραπεύσει τὴ βαριά ἀρρώστια τῆς ἐλεφαντίασης».

Ἄλλὰ ἀντίδοτα γεννᾷ καὶ ἡ Γαῖα. Στὰ Ὅρφ. Λιθ. 399¹² ἀναφέρεται ὅτι «ἡ Γῆ ποὺ γεννᾷ γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πράγματα ποὺ προκαλοῦν πόνο καὶ δυστυχία — ἐννοεῖ τὰ δηλητηριώδη ἔρπετά — γεννᾷ καὶ τὰ μέσα γιὰ ἄμυνα κατὰ τοῦ πόνου», καὶ στὰ Ὅρφ. Λιθ. 341¹³, «ἡ γῆ ποὺ γέννησε τὰ ἔρπετά γέννησε καὶ τὰ κατὰ τούτων θεραπευτικὰ μέσα».

Ὅλα αὐτὰ τὰ ἀντίδοτα τὰ διαχειρίζονται γιατροὶ τῶν ὁποίων ἡ παρουσία σ' αὐτὸν τὸν τόπο εἶναι γνωστὴ ἀπὸ πολὺ νωρὶς.

Ἀπὸ τῆ μυθολογία μαθαίνουμε ὅτι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους γιατροὺς ἦταν ὁ Παιήων, γνωστὸς καὶ ὡς γιατρὸς τῶν θεῶν, ἀφοῦ παρεῖχε ἱατρικὴ βοήθεια στοὺς θεούς, ὅπως παραδείγματος χάρη στὸν πληγωμένο Ἄρη. Ὁ Παιήων πρέπει νὰ ἦταν καὶ μεγάλος δάσκαλος μὲ πολλοὺς μαθητὲς ποὺ πιθανότατα ἀποτελοῦσαν συντεχνία, ἀφοῦ οἱ γιατροὶ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων ἦταν γνωστοὶ ὡς «Παιηονίδαι».

Στὰ ὁμηρικὰ κείμενα βλέπουμε τὸν Παιήονα νὰ πασπαλίζει τὶς πληγὲς τοῦ πληγωμένου Ἄρη μὲ φάρμακα ποὺ σταματοῦν τοὺς πόνους (Ἰλ. Ε 401-402)¹⁴ καὶ ποὺ πιθανότατα ἦσαν βότανα.

Καὶ ὁ Ἡσίοδος, στὰ Ἀποσπάσματα (93/307)¹⁵, ἀναφέρει τὸν Παιήονα ὡς γιατρὸ ποὺ γνωρίζει ὅλων τὰ φάρμακα.

Οἱ μαθητὲς τοῦ Παιήονα φαίνεται ὅτι ἐξαπλώνονται γρήγορα σ' ὅλη τὴν εὐρύτερη περιοχὴ καὶ σὲ μεγάλο ἀριθμό. Ἀπὸ τὸν Ὅμηρο (Ὀδ. δ 231-232)¹⁶ μαθαίνουμε ὅτι στὴν Αἴγυπτο ὑπάρχουν πολλοὶ γιατροὶ μὲ μεγάλῃ πείρᾳ καὶ αὐτὸ γιατί ὅλοι τοὺς κρατᾶνε ἀπὸ τῆ γενιᾶ τοῦ Παιήονα.

Ἀκόμα ἓνας ἀπὸ τοὺς πρώτους γιατροὺς εἶναι ὁ Χείρων ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ὅμηρο στὴν Ἰλιάδα (Λ 217-219)¹⁷. ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀρφικοὺς

12. Ὅρφ. Λιθ. 399: *Αὐτὴ γαῖα μέλαινα πολυκλαύτοισι βροτοῖσιν / τίττει καὶ κακότητα καὶ ἄλγεος ἄλκαρ ἐκάστων*

13. Ὅρφ. Λιθ. 341: *γαῖα μὲν ἔρπετά τίττε, τέκεν δ' ἐπὶ τοῖσιν ἀρωγὴν*.

14. Ἰλ. Ε 401: *τῷ δ' ἐπὶ Παιήων ὀδυνήματα φάρμακα πάσσω / ἠκέσας' οὐ μὲν γάρ τι καταθνητὸς γ' ἐτένκτο*

15. Ἡσ. Ἀπ. 93 / 307: *εἰ μὴ Ἀπόλλων Φοῖβος ὑπὲκ θανάτοιο σώσαι / ἢ αὐτὸς Παιήων, ὃς ἀπάντων φάρμακα οἶδεν*.

16. Ὀδ. δ 231: *ἡτρός δὲ ἕκαστος ἐπιστάμενος περὶ πάντων / ἀνθρώπων' ἢ γὰρ Παιήονός εἰσι γενέθλης*.

17. Ἰλ. Λ 217: *Αὐτὰρ ἐπεὶ ἴδεν ἔλκος, ὃθ' ἔμπεσε πικρὸς οἰστός, / αἶμ' ἐκμυζήσας ἐπ' ἄρ' ἦπια φάρμακα εἰδὼς / πάσσε, τὰ οἱ ποτε πατρὶ φίλα φρονέων πόρε Χείρων*

(*Όρφ. Λιθ.* 11-12)¹⁸ όπου βλέπει κανείς ότι ο γιός του Κρόνου Χείρων πῆδῃξε πάνω από τὸν αἰθέρα, σπεύδων πρὸς τὸν Ὀλυμπο ὅταν ἔμαθε γιὰ τὰ ἀθάνατα δῶρα (*βλ. Όρφ. Λιθ.* 1-3).

Ὁ Χείρων ἦταν ἓνας σοφὸς Κένταυρος, γιὸς τοῦ Κρόνου καὶ τῆς Ὠκεανίδας Φιλύρας. Ξεχώριζε γιὰ τὴ σοφία του, καὶ στὴ σπηλιά του, τὸ «Χειρώνιον ἄντρον» κάπου στὸ Πήλιο, εἶχε τὴ Σχολή του. Εἶναι γνωστὸς γιὰ τὶς θαυμάσιες παιδαγωγικὲς ικανότητές του καὶ ἦταν μουσικός, μάντης (μάγος), γιατρὸς καὶ φαρμακοποιός.

Ὁ Χείρων φαίνεται ὅτι ἔγραψε ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα ἱατροφαρμακευτικὰ κείμενα, τὴν «χειρωνίδα Βίβλο».

Εἶπαμε ὅτι ὁ Χείρων εἶναι ἓνας σπουδαῖος δάσκαλος. Σ' αὐτὸν μαθήτευσε ὁ Ἀσκληπιός, οἱ Διόσκουροι, ὁ Πηλέας, ὁ Ἀχιλλεὺς κ.ἄ. Ὁ Χείρων χρησιμοποιοῖ ὡς φάρμακα κυρίως βότανα καὶ ρίζες φυτῶν.

Ὁ Ἀσκληπιός, μαθητὴς τοῦ Χείρωνα, εἶναι ἓνας ἀκόμα σπουδαῖος γιατρός. Κατὰ τὸν Ἡσίοδο (*Ἀπ.* 17 / 50)¹⁹ ἡ Κορωνίς, ἔγκυος ἀπὸ τὸν Ἀπόλλωνα γέννησε τὸν Ἀσκληπιό.

Ἀπὸ τὸ σχετικὸ ὕμνο²⁰ μαθαίνουμε ὅτι «εἶναι γιὸς τοῦ Ἀπόλλωνα καὶ τῆς Κορωνίδος, κόρης τοῦ βασιλιᾶ Φλεγύου καὶ γεννήθηκε κάπου στὸ Δώτιο Πεδίον» τῆς Θεσσαλίας.

Μεγάλωσε καὶ μαθήτευσε κοντὰ στὸν κένταυρο Χείρωνα καὶ εἶναι Θεσσαλὸς ἥρωας, βασιλιάς τῆς Τρίκκης. Ἔχει ὡς σύζυγο τὴν Ἠπιόνη (Ἐπιόνη), μὲ τὴν ὁποία ἀπέκτησε δυὸ γιουὺς καὶ τέσσερις κόρες. Σύζυγος, γιοὶ καὶ κόρες βοηθοῦσαν τὸν Ἀσκληπιὸ στὸ ἔργο του.

Οἱ μαθητὲς τοῦ Ἀσκληπιοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι πάρα πολλοὶ καὶ στὰ μετακλασικὰ χρόνια, καὶ μέχρι καὶ τὸ Βυζάντιο, εἶναι γνωστοὶ ὡς «Ἀσκληπιάδες». Πιθανότατα ἀποτελοῦσαν συντεχνία, κάτι σὰν αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε σήμερα «Σχολή».

Ὁ Ἀσκληπιὸς τελικά, λατρεύτηκε ὡς θεός, ὅπως αὐτὸ φαίνεται στὰ Ὀρφικὰ κείμενα στὸν ὕμνο πρὸς τὸν Ἀσκληπιό²¹.

18. *Όρφ. Λιθ.* 11: ἄλτο δὲ καὶ ταραὸν Κρονίδης ὑπὲρ αἰθέρα Χείρων, / σευάμενος πρὸς Ὀλυμπον, ἐπεὶ μάθεν ἄμβροτα δῶρα.

19. *Ἡσ. Ἀπ.* 17 / 50: ἥ δ' ἔτεκ' ἐν μεγάροις Ἀσκληπιὸν ὄρχαμον ἀνδρῶν / Φοίβωι ὑποδμηθεῖσα εὐπλόκαμόν τ' Ἐριῶπιν·

20. Τὸ γιατρὸ τῶν νόσων Ἀσκληπιὸ / ἀρχίζω νὰ ἐξυμνῶ, τὸ γιὸ τοῦ Ἀπόλλωνα, / ποὺ ἡ Κορωνίς ἡ ἑξοχὴ τὸν γέννησε, τοῦ βασιλιᾶ Φλεγύου ἡ κόρη, στὸ Δώτιο πεδίον, / χαρὰ μεγάλη στοὺς ἀνθρώπους, ὀδυνῶν κακῶν κατευναστή.

21. Στὸν ὕμνο πρὸς Ἀσκληπιόν, *Όρφ.* Ὑμνος 67: Ἰητήρ πάντων Ἀσκληπιέ, δέσποτα Παιάν, / θέλων ἀνθρώπων πολυαλγέα πήματα ρούσων, / ἡπιόδωρε, κραταίε, μύλοις κατάργων ὕριειαν /

Ὁ Ἀσκληπιός, ἀρχίζοντας ἀπὸ τῆ Θεσσαλίας ἔδρυσε πολλὰ Ἀσκληπιεῖα (Τρίκκη, Ἐπίδαυρος, Κελαιναὶ Φρυγίας, Δήμη Πατρῶν, Κυλλήνη, Κῶς, Ἀρκαδία, Σικυών, Ἀθήνα, Φλιοὶ Ἀνατ. Πελοποννήσου, Ἄργος, Αἴγιον, Παλλήνη Πελοποννήσου, Λακωνία, Πέργαμος, Λεβήνη Κρήτης, Ἀμβρακία Ἠπείρου, Σμύρνη, Κυρήνη, Ρώμη), ἀλλὰ τὰ πρωτεῖα κατέχει τελικὰ τὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Ἐπιδαύρου, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ καὶ τὸ κέντρο λατρείας του καὶ εἶναι συνδεδεμένο μὲ τὴ γέννηση καὶ ἐξέλιξη τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς, ποὺ κορυφώνεται στὴν ἱατρικὴ σχολὴ τῆς Κῶς, ὅπου ἡ συντεχνία τῶν Κῶων γιατρῶν (Ἀσκληπιάδες καὶ αὐτοὶ) ἔχει σχέση ὡς πρὸς τὴν παράδοση μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ἀσκληπιό. Θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ἐδῶ ὅτι στὴν ἱατρικὴ Σχολὴ τῆς Κῶς διδάσκεται προηγμένη γι' αὐτοὺς τοὺς καιροὺς ἱατρικὴ.

Οἱ δύο γιοὶ τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὁ Μαχάων καὶ ὁ Ποδαλείριος, εἶναι ἐπίσης γιατροί, οἱ ὁποῖοι μετέχουν ὡς ἥρωες γιατροὶ (στρατιωτικοὶ γιατροὶ) στὴν ἐκστρατεία κατὰ τῆς Τροίας (Ἰλ. Α 833-836)²² καὶ φροντίζουν καὶ θεραπεύουν τοὺς πληγωμένους ἥρωες.

Πέρα ἀπὸ τοὺς πιὸ πάνω μεγαλογιατροὺς, ὑπάρχουν καὶ πολλοὶ τοπικοὶ γιατροί, ὅπως π.χ. ὁ Ἀμφιάραος στὸν Ὠρωπό, ὁ Ἀριστόμαχος στὸ Μαραθώνα κ.ἄ. Ἄς μὴ ξεχνᾶμε ὅτι καὶ ὁ Ἀσκληπιὸς ξεκίνησε ὡς τοπικὸς γιατρός τῆς Τρίκκης.

Πολὺ συχνὰ τὸ ἱατρικὸ ἐπάγγελμα εἶναι οἰκογενειακὸ, δημιουργοῦνται συντεχνίες καὶ ὑπάρχει ἱεραρχία. Ὑπάρχει π.χ. Ἀρχίατρος, Δημόσιος γιατρός καὶ ἀπλοὶ γιατροὶ ἀλλὰ καὶ γιατρίνες, ὅπως π.χ. ἡ Ἀντιοχίς, κόρη τοῦ γιατροῦ Διοδότου ἀπὸ τῇ Λυκία, τὴν ὁποία ἀναφέρει ὁ Γαληνὸς ὡς παρασκευάστρια φαρμάκων γιὰ ἰσχυαλγία, ρευματισμούς, πόνους σπλήνας κ.ἄ.

Μὲ τὸ χρόνο οἱ γιατροὶ γίνονται πολλοὶ καὶ εἰδικοί. Ὁ Ἡρόδοτος (Β 84)²³ μᾶς λέει ὅτι στὴν Αἴγυπτο εἶναι πάρα πολλοὶ καὶ εἰδικευμένοι καὶ ἡ ἱατρικὴ χωρίζεται σὲ εἰδικότητες. Κάθε γιατρός εἶναι εἰδικὸς γιὰ μιὰ μόνο περιοχὴ τοῦ σώματος καὶ ὄχι γιὰ περισσότερες. Ἄλλοι γιὰ τὰ μάτια, ἄλλοι γιὰ τὸ κεφάλι, ἄλλοι γιὰ τὰ δόντια κὶ ἄλλοι γιὰ τὴν κοιλιά, ἐνῶ ἄλλοι εἶναι εἰδικοὶ γιὰ τὶς ἀφανεῖς νόσους.

καὶ παύων νούσους χαλεπὰς, θανάτιό τε κῆρας. / αὐξίθαλῆς κόρε, ἀπαλεξίκαν', ὀλβιόμοιρε, / Φοῖβον Ἀπόλλωνος κρατερὸν θάλος ἀγλαότιμον, ἐχθρὲ νόσων.

22. Ἰλ. Α 833: Ἱητροὶ μὲν γάρ Ποδαλείριος ἡδὲ Μαχάων, / τὸν μὲν ἐνὶ κλισίῃσιν οἶμαι ἔλκος ἔχοντα, / χρῆζόντα καὶ αὐτὸν ἀμύμονος ἱητῆρος, / κεῖσθαι· ὁ δ' ἐν πεδίῳ Τρώων μένει δῆδ' Ἄρηα.

23. Ἡροδότου Β 84: Ἡ δὲ ἱητρικὴ κατὰ τάδε σφι δέδασται· μῆς νοῦσον ἕκαστος ἱητρός ἐστι καὶ οὐ πλεόνων. πάντα δ' ἱητρῶν ἐστι πλέα· οἱ μὲν γὰρ ὀφθαλμῶν ἱητροὶ κατεστᾶσι, οἱ δὲ κεφαλῆς, οἱ δὲ ὀδόντων, οἱ δὲ τῶν κατὰ νηδύν, οἱ δὲ τῶν ἀφανέων νοῦσων.

Ἄλλὰ οἱ γιατροὶ στὴν ἄσκηση τοῦ λειτουργήματός τους χρειάζονται φάρμακα. Φάρμακα στὴν ἀρχὴ εἶναι τὰ «μαγικά» (λόγια, πράξεις, ξόρκια). Κατόπιν τὰ φάρμακα ταυτίζονται πρακτικῶς μὲ τὰ «βότανα» ἢ μέρη αὐτῶν, συνήθως ρίζες, ἐνῶ ἀργότερα χρησιμοποιοῦνται ὡς φάρμακα καὶ «λίθοι», οἱ ὁποῖοι καὶ ἀποτελοῦν τὸ θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας.

Τὶς πρῶτες πληροφορίες γιὰ βότανα-φάρμακα ἔχουμε ἀπὸ τὶς πήλινες πινακίδες τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β, ὅπου ἀναφέρονται τὰ βότανα μάραθος, κύμινον, σέλιον, κάρδαμο, δυόσμος, κορίανδρος, σουσάμι κ.ἄ. Ἀπὸ πολὺ νωρὶς εἶναι γνωστὴ ἡ μήκων ἢ ὑπνοφόρος, τῆς ὁποίας γίνεται χρῆση μὲ τὸ κάπνισμα ἢ ὡς προσθήκη στὸ κρασί, ἀλλὰ καὶ τὸ μηκώνειο δηλ. τὸ ὄπιο, ποὺ χρησιμοποιεῖται ὡς παυσίπονο. Ὁ Γαληνὸς εἶχε πλήρη γνώση καὶ συναίσθηση γιὰ τὴν περιέργη καὶ προβληματικὴ δράση τοῦ ὀπίου.

Στοὺς Ὀρφικοὺς Ὕμνους χρησιμοποιοῦνται ὡς θυμίαμα βότανα καὶ μέρη αὐτῶν, ὅπως π.χ. σπέρματα φυτῶν στὸν Ὕμνο τῆς γῆς, ὁ στύρακας (ἡδυόσμος) στοὺς Ὕμνους τῆς Προθυραίας, Κρόνου, Κεραινίου Διός, Πρωτέως, Διονύσου, Δήμητρας Ἐλευσίνας, Μίσσης, Σεμέλης, Ἴππας, Ἑρμοῦ, Χαρίτωνος· ὁ λίβανος στοὺς Ὕμνους τοῦ Οὐρανοῦ, Ἡρακλέους, Ἑρμοῦ, Τιτάνων, Κουρητῶν, Κορύβαντος, Δίκης, Δικαιοσύνης, Ἀρεως, Τύχης, Δαίμονος, Μουσῶν, Μνημοσύνης, Θέμιδος, Βορέου, Ζεφύρου, Νότου· ὁ κρόκος στὸν Ὕμνο τοῦ Αἰθέρος· ἡ σμύρνα στοὺς Ὕμνους Πρωτογόνου, Ποσειδῶνος, Νεφελῶν, Νηρέως, Λητοῦς· ἡ Λιβανομάννα στοὺς Ὕμνους Ἡλίου, Διός Ἀστραπέος, Τιθύος, Ἡφαίστου· ἡ μάννα, στοὺς Ὕμνους Νίκης, Ἀπόλλωνος, Ἀρτέμιδος, Λικνίτου, Σιληνοῦ Ἀσκληπιοῦ, Ὑγείας, Παλαίμονος, Ἡοῦς, Θανάτου καὶ ἡ μήκων στὸν Ὕμνο τοῦ Ὑπνου (85)²⁴.

Στὰ βότανα πρωτοπόρος ἀνάμεσα σὲ πολλοὺς θεωρεῖται καὶ ὁ Θεόφραστος, μὲ τὰ δυὸ βασικὰ βοτανικὰ ἔργα του α) *Περὶ φυτῶν ἱστορίαι* καὶ β) *Περὶ φυτῶν αἰτίων* ποὺ ἔγραψε περὶ τὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰώνα. Σιγὰ-σιγὰ πολλὰ ἀπὸ τὰ βοτανικὰ ἔργα μεταλλάσσονται σὲ φαρμακο-γνωστικὰ ἔργα.

Τὰ φάρμακα, γενικά, ἐπιτίθενται ἢ λαμβάνονται ἐσωτερικῶς. Εἰδικότερα διακρίνουμε φάρμακα χριστά, ἔγχριστα, ἐπίχρηστα, παστά, ἐπίπαστα, κατάπαστα, βρώσιμα, πόσιμα.

24. Ὑπνου Ὕμνος 85: Ὑπνε, ἄναξ μακάρων πάντων, θνητῶν τ' ἀνθρώπων, / καὶ πάντων ζῶων, ὅποσα τρέφει εὐρεῖα χθών / πάντων γὰρ κρατέεις μῦθος, καὶ πᾶσι προσέρχῃ, / σώματα δεσμεύων ἐν ἀχαλκυστοῖσι πέδῃσιν. / λυσιμέριμνε, κόπων ἡδεῖαν ἔχων ἀνάπαυσιν, / καὶ πάσης λύπης ἱερὸν παραμύθιον ἔρδων.

Γιὰ τὴ θεραπεία τῶν πληγῶν ἀκολουθεῖται εἰδικὴ ἀγωγή. Ὁ Ὅμηρος στὴν *Ἰλιάδα* (Λ 829-832)²⁵ μᾶς λέει ὅτι: Ἐπεπλύνουν μὲ χλιαρὸ νερὸ τὴν πληγὴ καὶ πασπαλίζουν μὲ καταπραϋντικὰ φάρμακα γιὰ τὰ ὁποῖα δασκάλεψε τὸν Ἀχιλλεὺς ὁ Χεῖρων.

Πολὺ συχνὰ στίς πληγὰς χρησιμοποιεῖται ὡς φάρμακο πικρὴ ρίζα βοτάνων, ποὺ παύει τοὺς πόνους (*Ἰλ.* Λ 845-848)²⁶.

Ὑπάρχουν φάρμακα ποὺ κάνουν καλὸ (δηλ. ποὺ θεραπεύουν τὶς ἀρρώστιες) καὶ φάρμακα ποὺ κάνουν κακὸ. Ἔτσι π.χ. στὴν *Ὀδύσσεια* (δ 220-226)²⁷ γίνε-ται λόγος γιὰ φάρμακο ποὺ προστίθεται στὸ κρασί (πόσιμο φάρμακο) καὶ διώχνει τὴ θλίψη, μαλακώνει τὸ θυμὸ καὶ βοηθᾷ νὰ λησμονηθοῦν ὅλοι οἱ καημοί.

Ἐπίσης στὴν *Ὀδύσσεια* (κ 314-320)²⁸ ἀναφέρεται κακὸ φάρμακο μὲ τὸ ὁποῖο ἡ Κίρκη πότισε τὸν Ὀδυσσεά καὶ προσπάθησε νὰ τὸν κάνει χοῖρο.

Τὰ βότανα συλλέγουν ἐπαγγελματίες συλλέκτες βοτάνων, οἱ «ριζοτόμοι», οἱ ὁποῖοι καὶ τὰ ἐμπορεύονται καὶ κάνουν μέχρι καὶ ἐξαγωγές. Στὸν Ὅμηρο (*Ὀδ.* δ 227-230)²⁹ ἀναφέρονται φάρμακα ποὺ εἰσῆχθησαν ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, ὅπου διάσημη ριζοτόμος εἶναι ἡ Αἴγυπτία σύζυγος τοῦ Θῶνι Πολύδαμνα, ποὺ εἶναι εἰδήμων συλλέκτρια καὶ ἐξαγωγέας βοτάνων, καλῶν καὶ κακῶν, τὰ ὁποῖα ἀφθονοῦσαν στὴ σιτοδότρα γῇ τῆς Αἰγύπτου.

Ὁ Θῶνις καὶ ἡ σύζυγός του Πολύδαμνα ζοῦν στὴν κάτω Αἴγυπτο σὲ μιὰ πόλη ποὺ λεγόταν Θωνίς καὶ βρίσκεται στὸ Κανωβικὸ στόμιο τοῦ Νείλου. Ἐκεῖ κατὰ τὸν Ἡρόδοτο (Β 113)³⁰ ὁ Θῶνις εἶναι σκοπιωρὸς (φύλακας) τοῦ στομίου.

25. *Ἰλ.* Λ 829: ἀπ' αὐτοῦ δ' αἶμα κελαινὸν / νίζ' ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δ' ἦπια φάρμακα πάσσειν, / ἐσθλά, τὰ σε προτὶ φασιν Ἀχιλλῆος δεδιδάχθαι, / ὃν Χεῖρων ἐδίδαξε, δικαιοτάτος Κενταύρων.

26. *Ἰλ.* Λ 845: ἀπ' αὐτοῦ δ' αἶμα κελαινὸν / νίζ' ὕδατι λιαρῶ, ἐπὶ δὲ ῥίζαν βάλε πικρὴν / χερσὶ διατρίψας, ὀδυνήφατον, ἥ οἱ ἀπάσας / ἔσχ' ὀδύνας· τὸ μὲν ἔλκος ἐτέρσετο, παύσατο δ' αἶμα.

27. *Ὀδ.* δ 220: αὐτίκ' ἄρ' ἐς οἶνον βάλε φάρμακον, ἔνθεν ἔπινον, / νηπεχθὲς τ' ἄχολόν τε, κακῶν ἐπίληθον ἀπάντων. / Ὅς τὸ καταβρόξειεν, ἐπὴν κορητῆρι μιγείη, / οὐ κεν ἐφημέριός γε βάλοι κατὰ δάκρυ παρειῶν, / οὐδ' εἰ οἱ κατατεθναίῃ μήτηρ τε πατήρ τε, / οὐδ' εἰ οἱ προπάροιθεν ἀδελφεὸν ἢ φίλον νῖον / χαλκῷ δηϊόφειν, ὃ δ' ὀφθαλμοῖσιν ὀρῶτο.

28. *Ὀδ.* κ 314: Εἶσε δέ μ' εἰσαγαγοῦσα ἐπὶ θρόνον ἀργυροῦλον, / καλοῦ, δαιδαλέον ὑπὸ δὲ θοῆρης ποσὶν ἦεν / τεύξε δέ μοι κνεῶ χρυσέῳ δέπα, ὄφρα πίοιμι, / ἐν δέ τε φάρμακον ἦκε, κακὰ φρονέουσ' ἐνὶ θυμῷ. / Αὐτὰρ ἐπεὶ δῶκέν τε καὶ ἔκπιον, οὐδὲ μ' ἔθελξεν, / ῥάβδῳ πεπληγυῖα ἔπος τ' ἔφατ' ἔκ τ' ὀνόμαζεν / «Ἐρχεο νῦν συφεόνδε, μετ' ἄλλων λέξο ἐταίρων».

29. *Ὀδ.* δ 227: Τοῖα Διὸς θυγάτηρ ἔχε φάρμακα μητιόντα, / ἐσθλά, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρην, Θῶνις παράκοιτις, / Αἰγυπτίῃ, τῇ πλείστα φέρει ζείδωρος ἄρουρα / φάρμακα, πολλὰ μὲν ἐσθλά μεμιγμένα, πολλὰ δὲ λυγρά.

30. Ἡρόδοτος Β 113: κατηγορεῖον δὲ ταῦτα πρὸς τε τοὺς ἰσθμίας καὶ τὸν τοῦ στόματος τοῦ-του φύλακον, τῷ οὖνομα ἦν Θῶνις.

Τὴν πόλιν Θωνίδα καθὼς καὶ τὸν Θῶνιν καὶ τὴν Πολύδαμνα ἀναφέρει καὶ ὁ Στράβων³¹.

Εἶπαμε πὼς γιὰ τὴ θεραπεία ἀσθενειῶν χρησιμοποιοῦνται «μαγικά» (λόγια, εὐχές, ξόρκια) κατόπιν «βότανα καὶ μέρη αὐτῶν» καὶ τέλος «λίθου». Κάτι ἀνάλογο φαίνεται νὰ γίνεται καὶ στὸν εὐρύτερο εὐρωπαϊκὸ χῶρο. Στὶς εὐρωπαϊκὲς μυθολογίες διαβάζει κανεὶς ὅτι στὰ βότανα, στὰ λόγια (εὐχές, ξόρκια κ.ἄ.) καὶ στοὺς λίθους ἐνυπάρχει μεγάλη δύναμη³².

Κυρίες καὶ Κύριοι,

Στὴν ἐκτενῆ κάπως Εἰσαγωγή εἶδαμε τί γίνεται μὲ τὰ βότανα. Ἄς δοῦμε τώρα τί γίνεται καὶ μὲ τοὺς λίθους, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸ θέμα τῆς σημερινῆς ὁμιλίας.

Πρὶν μποῦμε στὸ θέμα θὰ πρέπει νὰ τονιστεῖ ὅτι στὴ σημερινή ὁμιλία ὁ στόχος δὲν εἶναι οἱ θεραπεεῖες μὲ λίθους, ποὺ οἱ ἀρχαῖοι ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι λαοὶ χρησιμοποίησαν. Αὕτῃ εἶναι δουλειὰ γιατροῦ καὶ ἐγὼ δὲν εἶμαι γιατρὸς ἀλλὰ ἓνας ταπεινὸς ἐκπρόσωπος τῶν Γεωλογικῶν Ἑπιστημῶν. Στόχος μου εἶναι οἱ λίθοι ποὺ γνωρίζουν οἱ λαοὶ αὐτοί. Οἱ θεραπεεῖες εἶναι ἀπλῶς τὸ πλαίσιο ἢ τὸ περιτύλιγμα τοῦ θέματος.

Ἐπειδὴ δὲν εἶναι δυνατὸ στὴ διάρκεια μιᾶς ὁμιλίας νὰ ἀναπτυχθεῖ τὸ θέμα στὶς λεπτομέρειές του, θὰ περιορισθῶ νὰ ἀναφερθῶ στοὺς μεγάλους σταθμοὺς ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸ θέμα. Κατὰ τὴ δική μου ἀποψη σημαντικοὶ σταθμοὶ εἶναι:

- Τὰ Ὀρφικά «Λιθικά».
- Τὰ «Περὶ Λίθων» τοῦ Σώτακου.
- Ὁ λιθογνώμων τοῦ Ξενοκράτη τοῦ Ἐφέσιου.
- Τὰ κείμενα τοῦ Διοσκορίδη, τοῦ Πλινίου καὶ τοῦ Δαμιγέροντος.
- Τὰ Ἀραβικὰ Λιθικά καὶ τὸ βιβλίο «Περὶ Λίθων» τοῦ Ἀριστοτέλη.
- Τὸ περὶ λίθων κείμενο τοῦ Μ. Ψέλλου.
- Τὰ βιβλία τῆς Hildegard von Bingen.

Θὰ τονίσουμε ἐπίσης ὅτι οἱ λίθοι - φάρμακα ἔχουν ὀνόματα ποὺ δὲν ἀνταποκρίνονται πάντοτε στὰ σημερινὰ ὀνόματα τῶν ὀρυκτῶν. Π.χ. στοὺς ἀρχαίους λαοὺς γενικὰ κάθε πράσινος λίθος ἐθεωρεῖτο σμάραγδος — κι αὐτὸ δὲν εἶναι σωστό.

31. Στράβων 17. I. 16: τὸ δὲ παλαιὸν καὶ Θῶνιν τινα πόλιν ἐνταυθα φασιν, ἐπὶ ὄνυμον τοῦ βασιλέως τοῦ δεξαμένου Μενέλαον καὶ Ἑλένην ξενίᾳ. περὶ οὖν τῶν τῆς Ἑλένης φαρμάκων φησὶν οὕτως ὁ ποιητής· ἐσθλά, τὰ οἱ Πολύδαμνα πόρην Θῶνος παράκοιτις.

32. «In herbis, verbis et lapidibus magna est virtus».

"Ηδη από την εποχή τοῦ λίθου οἱ ἄνθρωποι χρησιμοποιοῦσαν τοὺς λίθους γιὰ ὅπλα, ἐργαλεῖα καὶ διάφορα ἄλλα χρήσιμα ἀντικείμενα, ἀλλὰ πιθανότατα καὶ γιὰ τὰ μαγικά τους, ἀλλὰ καὶ ὡς φυλαχτὰ καὶ ὡς φάρμακα.

Πολλοὶ λαοί, καὶ οἱ Ἕλληνες μεταξὺ αὐτῶν, ἄρχισαν μὲ «μαγικά» καὶ μάντεις -μάγους. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς μάντεις-μάγους χρησιμοποίησαν λίθους στὴ «μαντικὴ τέχνη», ποὺ εἶναι ἡ *λιθομαντεία*. Στὴ λιθομαντεία οἱ μάντεις (οἰωνοπόλαι) προβλέπουν μὲ τὴ βοήθεια μαγικῶν λίθων τὰ μελλούμενα, ἀλλὰ θεραπεύουν καὶ ἀσθενεῖς, δηλ. ἦσαν καὶ θεραπευτές. Ἕνας τέτοιος σημαντικὸς μάντης-μάγος εἶναι ὁ Ἐλενος.

Στὰ Ὀμηρικὰ κείμενα ὁ Ἐλενος, γιὸς τοῦ βασιλιᾶ τῆς Τροίας Πριάμου, ἀναφέρεται ὡς ὁ ἀγαπητὸς γιὸς τοῦ Πριάμου (Ἰλ. Η 44-46)³³ ἀλλὰ καὶ ὡς «ὁ γιὸς τοῦ Πριάμου ὁ ἄριστος ἀνάμεσα στοὺς μάντεις» (Ἰλ. Ζ 72-76)³⁴. Ἀλλὰ ὁ Ἐλενος ἐκτὸς ἀπὸ μάντης ἦταν καὶ πολέμαρχος (Ἰλ. Μ 93-95)³⁵, ἥρωας (Ἰλ. Ν 576-580)³⁶ καὶ πληγωμένος στὴ μάχη πολεμιστῆς (Ἰλ. Ν 781-783)³⁷. Ὁ Ἐλενος ὡς μάντης χρησιμοποιοῦσε ἓνα μαγικὸ λίθο ποὺ τοῦ χάρισε ὁ Ἀπόλλων, μὲ τὸν ὁποῖο ἀσκοῦσε τὴ μαντικὴ τέχνη. Ἦταν αὐτὸς ὁ λίθος πιθανότατα μαγνητίτης (ποὺ ὡς γνωστὸν ἔλκει τὸ σίδηρο).

Τὴν ιδιότητα αὐτὴ τοῦ μαγνητίτη νὰ ἔλκει τὸ σίδηρο γνωρίζουν οἱ Ὀρφικοὶ (Ὀρφ. Λίθ. 302-307) καὶ ὁ Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος (Λόγος Δ') καὶ τὴν ἀναφέρει ἀργότερα ὁ Πλάτων (Τίμ. 80 c), ὁ Θεόφραστος (Θ. 4), ὁ Δαμιγέρων (Lapis magnēs), ὁ Διοσκορίδης (ρμζ'-ρμη'), ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Μ. Ψελλός.

Ἀλλὰ οἱ λίθοι χρησιμοποιοῦνται καὶ ὡς φυλαχτά. Μὲ τὰ φυλαχτὰ ἀσκεῖται ἓνα εἶδος προληπτικῆς ἱατρικῆς, διότι τὰ φυλαχτὰ προστατεύουν αὐτὸν ποὺ τὰ φορεῖ ἀπὸ ἀτυχήματα καὶ ἀρρώστιες ἢ τοῦ φέρνουν καλὴ τύχη, ἐνῶ μὲ τοὺς λίθους ὡς φάρμακα ὑποτίθεται ὅτι ἀσκεῖται κανονικὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή.

33. Ἰλ. Η 44: Τῶν δ' Ἐλενος, Πριάμοιο φίλος παῖς, σύνθετο θυμῷ | βουλὴν, ἣ ῥα θεοῖσιν ἐφῆνδανε μητιόωσι | στῇ δὲ παρ' Ἐκτορ' ἰὼν καὶ μιν πρὸς μῦθον ἔειπεν·

34. Ἰλ. Ζ 72: Ὡς εἰπὼν ὅτρυνε μένος καὶ θυμὸν ἐκάστον | ἐνθα κεν αὔτε Τρῳῆς ἀρηιφίλων ὑπ' Ἀχαιῶν | Ἴλιον εἰσανέβησαν ἀναλκείησι δαμέντες, | εἰ μὴ ἄρ' Αἰνεία τε καὶ Ἐκτορι εἶπε παραστάς | Πριάμιδης Ἐλενος, οἰωνοπόλων ὄχ' ἄριστος·

35. Ἰλ. Μ 93: Τῶν δ' ἐτέρων Πάρις ἦρχε καὶ Ἀλκάθοος καὶ Ἀγρήνωρ | τῶν δὲ τρίτων Ἐλενος καὶ Δηίφοβος θεοειδής, | νῆε δ'ὲ Πριάμοιο·

36. Ἰλ. Ν 576: Δηίπυρον δ' Ἐλενος ξίφεϊ σχεδὸν ἤλασε κόρην | Θρηκίῳ, μεγάλῳ, ἀπὸ δὲ τρυφάλειαν ἄραξεν. | Ἡ μὲν ἀποπλαγχθεῖσα χαμαὶ πέσε, καὶ τις Ἀχαιῶν | μαρμαμένων μετὰ ποσσὶ κνίλνδομένην ἐκόμισσε· | τὸν δὲ κατ' ὀφθαλμῶν ἐρεβεννὴ νῦξ ἐκάλυπεν·

37. Ἰλ. Ν 781: Οἷω Δηίφοβός τε βίη θ' Ἐλένοιο ἀνακτος | οἷχεσθον μακροῖσι τετυμμένω ἐγγείησιν | ἀμφοτέρω κατὰ χεῖρα, φόνον δ' ἤμυνε Κρονίων.

Ὁ πρῶτος πού διδάξε στὸν ἑλλαδικὸ χῶρο τοὺς λίθους-φάρμακα φαίνεται ὅτι ἦταν ὁ Θειοδάμας, γιὸς τοῦ Πριάμου, ὁ ὁποῖος στὰ Ὅρφικὰ *Λιθικά* μᾶς λέει ὅτι ἡ θεραπευτικὴ ἀπὸ τὶς ἀρρώστιες εἶναι ἐκ θεοῦ καὶ ὅτι οἱ θεοὶ παρέχουν στοὺς ἀνθρώπους τὰ φάρμακα γιὰ τὴ θεραπεία τους. Ὑποστηρίζει ὅτι ἀπὸ τὴ Γῆ προέρχεται τὸ γένος ὅλων τῶν λίθων καὶ ὅτι σὲ αὐτοὺς ἐνυπάρχει ἀπέραντη καὶ ποικίλη δύναμη³⁸. Κι ἐπιμένει ὅτι ὅσο χρήσιμα εἶναι τὰ βότανα στὴ θεραπεία τῶν ἀνθρώπων ἄλλο τόσο εἶναι καὶ οἱ λίθοι³⁹, ἀφοῦ ὅσα μποροῦν νὰ προσφέρουν τὰ βότανα (καὶ οἱ ρίζες) ἄλλα τόσα προσφέρουν καὶ οἱ λίθοι⁴⁰. Λέει ἀκόμα ὅτι ἡ δύναμη τῆς ρίζας (δηλ. τῶν βοτάνων) εἶναι μεγάλη ἀλλὰ τῶν λίθων πολὺ μεγαλύτερη⁴¹ γιὰτὶ σ' αὐτοὺς ἡ μητέρα Γῆ ἔδωσε ἀδιάφθορη καὶ ἀγέραστη δύναμη⁴².

Ἡ θεραπεία μὲ λίθους ἀρχίζει μᾶλλον μὲ ἡμιπολύτιμους καὶ πολύτιμους λίθους, στοὺς ὁποίους ἀποδίδονται (ἀκόμα καὶ σήμερα) θεραπευτικὲς ιδιότητες ἀλλὰ καὶ ἄλλες δυνάμεις. Αὐτὸ ἐπειδὴ οἱ λίθοι αὐτοί, ὡς κρύσταλλοι, εἶναι διαυγεῖς καὶ διαφανεῖς, λαμπεροὶ καὶ ὁμορφοί, μὲ ὠραῖο χρῶμα, λάμψη καὶ ὠραῖο σχῆμα, δημιουργοῦν καλὴ ἀτμόσφαιρα καὶ εὐδιαθεσία, δηλαδὴ φτιάχνουν θεραπευτικὸ κλίμα. Οἱ λίθοι αὐτοὶ εἶναι ὅμως δυσεύρετοι καὶ συνήθως ἀκριβοὶ ἀλλὰ τὸ καλὸ φάρμακο εἶναι καὶ ἀκριβό.

Τὸ χρῶμα τῶν λίθων ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ θεραπεία ἀσθενειῶν μὲ λίθους.

Τὸ λευκὸ χρῶμα εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ φωτός, τῆς ἀφέλειας καὶ τῆς ἀνεμελιᾶς. Συμβολίζει ἀγνότητα καὶ χαρά. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται ὁ ἀδάμας, ἡ ὀρεία κρύσταλλος, ὁ γαλακτίτης, ὁ ὀπάλιος, τὰ μαργαριτάρια. Στοὺς Σημίτες τὸ λευκὸ χρῶμα τῶν λίθων σημαίνει καθαρότητα καὶ ἀθωότητα.

Τὸ κυανοῦν χρῶμα εἶναι τὸ χρῶμα τοῦ οὐρανοῦ καὶ εἶναι σύμβολο ἀνδριῆς πίστεως καὶ μὴ λησμονιᾶς. Συμβολίζει τὴν ἐλπίδα. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται ὁ σάπφειρος, τὸ lapis lazuli, ὁ ἀζουρίτης καὶ τὸ τυρκουάζ.

Τὸ πράσινο χρῶμα ἀσκεῖ εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὰ μάτια. Συμβολίζει χαρὰ καὶ φέρνει εὐχάριστα συναισθήματα. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται ἡ πράσινη βήρυλλος (= σμαράγδι), ὁ χρυσόλιθος, ὁ χρυσοπράσιος, τὸ ἡλιοτρόπιο, ὁ μαλαχίτης, ὁ νεφρίτης, ὁ πράσινος ὀπάλλιος κ.ἄ.

38. Ὅρφ. *Λιθ.* 402: ἐκ γαίης δὲ λίθων πάντων γένος, ἐν δ' / ἄρα τοῖσιν / κάρτος ἀπειρέσιον καὶ ποικίλον.

39. Ὅρφ. *Λιθ.* 412: ἦτοι ὅσαι βοτάναι, τόσσοι λίθοι

40. Ὅρφ. *Λιθ.* 403: ὅσσα δύνανται / ρίξαι, τόσσα λίθοι.

41. Ὅρφ. *Λιθ.* 404: μέγα μὲν σθένος / ἔπλετο ρίζης· / ἀλλὰ λίθων πολὺν μεῖζον·

42. Ὅρφ. *Λιθ.* 405: ἐπεὶ μένος / ἄφθιτον αἰεὶ, / γεινομένῳ μήτηρ καὶ ἀγήραον / ἐγγυάλειεν·

Τὸ κίτρινο χρώμα καὶ γενικὰ οἱ κίτρινοι καὶ κιτρινοπράσινοι λίθοι ἔχουν σχέση μετὰ τὸ ἐσωτερικὸ τοῦ σώματος καὶ ἀσκοῦν εὐεργετικὴ ἐπίδραση στὴ χολή καὶ ἀποτελοῦν φάρμακο γιὰ χολή, ἔκτερο καὶ γιὰ πόνους στὸ ἥπαρ. Γενικὰ ὁ κίτρινος ἢ κιτρινοπράσινος χαλκηδόνιος βοηθᾷ τὴ χολή. Ὡς παραδείγματα ἀναφέρονται τὸ τοπάζιο, τὸ ἤλεκτρο, τὸ λυγγούριο, ὁ ἱάσπις, ὁ κίτρινος χαλαζίας (κιτρίνης) κ.ἄ.

Τὸ ἐρυθρὸ χρώμα εἶναι τὸ χρώμα τῆς ἀγάπης, τοῦ πάθους καὶ τῆς φωτιᾶς. Συμβολίζει τὴ συστολή, ζωηρότητα, δύναμη καὶ ἐμπιστοσύνη. Ἐπηρεάζει τὴν καρδιά καὶ τὸ αἷμα. Τὸ ρουμπίνι, ὁ κόκκινος γρανάτης, ὁ καρνεόλης, ὁ ἱάσπις, ὁ αἱματίτης καὶ τὸ κοράλλι εἶναι μερικὰ παραδείγματα.

Τὸ μαῦρο χρώμα εἶναι τὸ πένθιμο χρώμα, τὸ χρώμα τοῦ κάτω κόσμου. Τυπικὰ παραδείγματα ἀποτελοῦν ὁ ὄνυξ, ὁ γαγάτης καὶ ὁ μαγνητίτης.

Τέλος τὸ ἰώδες χρώμα ἦταν πάντα συνδεδεμένο μετὰ τὸν οἶνο καὶ τὴ μέθη καὶ συμβολίζει εὐφυΐα, εὐγένεια καὶ γνώση. Ὡς τυπικὸ παράδειγμα ἀναφέρεται ὁ ἀμέθυστος.

Οἱ Ἀρχαῖοι λαοὶ διέκριναν ἐπίσης ξηροὺς - θερμοὺς καὶ ὑγροὺς - ψυχροὺς λίθους:

α) Ξηρὸς - θερμὸς λίθος ἦταν ὁ μαγνητίτης καὶ ἐχρησιμοποιεῖτο γιὰ θεραπεία ἔκτερου καὶ χολῆς, σὲ ἔλκη κ.ἄ. Ἦταν ἄριστο ἀνδρικὸ ἐλιξήριο (ἴσως γιὰ τὴν ἐλκτικὴ του ἰκανότητα). Τὸ ἴδιο πιστεύουν καὶ οἱ Ὀρφικοὶ γιὰ τὴν μάγνησσα (Ὀρφ. Λιθ. 306). Στὰ Ἰνδικὰ Λιθικά, Narahari, ὁ μαγνητίτης θεωρεῖται ἐπίσης ξηρὸς - θερμὸς λίθος, μετὰ ἀνάλογες θεραπευτικὰς ιδιότητες. Κατὰ τὸν Πλίνιο, ὁ μαλαχίτης εἶναι ἐπίσης ξηρὸς - στεγνωτικὸς λίθος.

β) Ὑγρὸς - ψυχρὸς λίθος θεωρεῖται ὁ ὑάκινθος, ὁ ὁποῖος εἶναι γενικὰ δροσιστικὸς καὶ ἀνακουφίζει τὸν ἄρρωστο. Ὁ Σόλινος καὶ ὁ Ἐπιφάνιος θεωροῦν τὸν ὑάκινθο ἐπίσης δροσιστικὸ λίθο.

Διάφοροι Ἀρχαῖοι συγγραφεῖς περιγράφουν λίθους τοῦ Ἥλιου⁴³, τῆς Σελήνης⁴⁴ καὶ τῶν πλανητῶν⁴⁵. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται ὡς λίθοι τοῦ Ἥλιου ὁ ἀδάμας, ὁ χρυσόλιθος καὶ τὸ ἡλιοτρόπιο, ὡς λίθοι τῆς Σελήνης ὁ Σεληνίτης λίθος, ὁ

43. Λίθοι Ἥλιου: Χρυσόλιθος, ἡλιοτρόπιο, κρύσταλλος, ἀνθραξ, ὑάκινθος, ἀδάμας, σάπφειρος, ὀπάλλιος, ρουμπίνι.

44. Λίθοι Σελήνης: Ἀστροσέλινος, χρυσόλιθος, ἀδάμας, ὕελο, στίμι, χάνδρα, γῆ λευκή, σεληνίτης, σεληνόλιθος.

45. Λίθοι Διός: Κερκύνιος, σάπφειρος, ἀηρίτης, βήρυλλος, λευκόλιθος, σανδράρχη, θεῖον, τοπάζιο, ὀρεία κρύσταλλος. Λίθοι Ἀφροδίτης: Σάπφειρος, μαργαρίτης, ὄνυχις, ἀμέθυστος, μηδικός, ὄνυξ, ἀδάμας, ὀφθαλμὸς γαλῆς, βήρυλλος. Λίθοι Ἑρμοῦ: Αἱματίτης, σμάραγδος, ἱάσπις, χρυσόλιθος, ὑδράργυρος, ἀχάτης, μαγνητίτης, ὑάκινθος, ὀπάλλιος. Λίθοι Κρόνου: Ὀστρακίτης, ἀχάτης, ὀφίτης, λιθάργυρος, λίθοι μυλῆται, γαγάτης, ὀψιανός, σάπφειρος.

άστροσέλινος λίθος καὶ τὰ μαργαριτάρια, ὡς λίθοι τοῦ Διὸς ὁ Κεραύνιος λίθος, ὁ σάπφειρος καὶ ἡ βήρυλλος, ὡς λίθοι τοῦ Ἄρη* ὁ αἱματίτης, ὁ μαγνητίτης καὶ ὁ σάρδιος, ὡς λίθοι τῆς Ἀφροδίτης* ὁ ὀνυχίτης, ὁ ἀμέθυστος καὶ ὁ ὄνυξ καὶ ὡς λίθοι τοῦ Ἑρμῆ ἡ σμάραγδος, ὁ ἱάσπις καὶ ὁ ἀχάτης.

Ὅλοι οἱ πρὸ πάντων λίθοι εἶναι ὁμορφοὶ καὶ συναρπάζουν, ἀποδίδονται δὲ σ' αὐτοὺς ὅλως ἰδιαίτερες θεραπευτικὲς ιδιότητες.

Οἱ λίθοι τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀντιμετωπίζονται γενικὰ μὲ πνευματικὴ θεώρηση. Οἱ κίτρινοι λίθοι π.χ. εἶναι ἱεροὶ λίθοι τῶν Κινέζων, τῶν Ἰαπώνων καὶ τῶν Αἰγυπτίων. Οἱ Ἰνδοὶ στὶς Βέδες ἀναφέρουν ἐπίσης ἱεροὺς λίθους καὶ οἱ Ἑβραῖοι ἀναφέρουν ὅτι ὁ Ἀρχιερεὺς Ἀαρὼν φοροῦσε μανθῶα μὲ 12 λίθους: σάρδιο, τοπάζιο, σμάραγδο, ρουμπίνι, σάπφειρο, ἱάσπι, λυγγούριο, ἀχάτη, ἀμέθυστο, χρυσόλιθο, βήρυλλο καὶ ὄνυχα.

Τέλος στὴν Ἀγία Γραφή, στὴν Ἀποκάλυψη⁴⁶, ἀναφέρονται οἱ λίθοι ἱάσπις, σάπφειρος, χαλκηδόνιος, σμάραγδος, σαρδόνυξ, σάρδιος, χρυσόλιθος, βήρυλλος, τοπάζιο, χρυσοπράσιος, ὑάκινθος, ἀμέθυστος.

Στὴ θεραπεία μὲ λίθους οἱ ἀρχαῖοι λαοὶ χρησιμοποιοῦσαν καὶ ἀπολιθώματα. Ἀναφέρονται ὡς «lapides figurati»⁴⁷ καὶ εἶναι λείψανα ζώων κυρίως ἀλλὰ καὶ φυτῶν, ποὺ ἔζησαν σὲ παρωχημένες γεωλογικὲς περιόδους καὶ τὸ σῶμα τους ἀντικαταστάθηκε μόνον πρὸς μόνον ἀπὸ ἀνόργανο ὕλικό. Ὡς φάρμακα χρησιμοποιήθηκαν τὰ ἀπολιθώματα ἀμμωνίτες, βελεμνίτες, τροχίτες, ἀστερίες, θηκόλιθοι κ.ἄ. Κατὰ τὸν Δαμιγέροντα π.χ. ὁ Βελεμνίτης προστατεύει ἀπὸ κεραυνοὺς (κεραύνιος λίθος), βοηθᾷ στὴ νίκη καὶ σὲ κάθε προσπάθεια, δημιουργεῖ καλὴ διάθεση καὶ φέρνει εὐχάριστα ὄνειρα.

Εἴπαμε ὅτι κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅλοι σχεδὸν οἱ Ἀρχαῖοι λαοὶ χρησιμοποιοῦσαν λίθους γιὰ μαγικά, γιὰ φυλακτὰ καὶ γιὰ φάρμακα.

Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Dabry *La medicine chez les Chinois* μαθαίνουμε ὅτι ἡ Κινέζικη ἰατρικὴ ἀρχίζει σχεδὸν 3.000 χρόνια π.Χ. καὶ οἱ Κινέζοι χρησιμοποιοῦν γενικὰ ὡς φάρμακα βότανα, μέταλλα καὶ λίθους. Οἱ Κινέζοι ἐκτιμοῦν ὅλως ἰδιαίτε-

46. Ἀποκ. κα' 19: Οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμὴν κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος ἱάσπις, ὁ δεῦτερος σάπφειρος, ὁ τρίτος χαλκηδών, ὁ τέταρτος σμάραγδος· 20: ὁ πέμπτος σαρδόνυξ, ὁ ἕκτος σάρδιος, ὁ ἑβδομος χρυσόλιθος, ὁ ὄγδος βήρυλλος, ὁ ἕνατος τοπάζιον, ὁ δέκατος χρυσόπρασος, ὁ ἐνδέκατος ὑάκινθος, ὁ δωδέκατος ἀμέθυστος.

47. Lapidés figurati (= ἀπολιθώματα). Κάθε λείψανο, ἔχον ἢ ἀποτύπωμα ζώου, ἢ φυτοῦ ποὺ ἔζησε κατὰ τὸ παρελθόν καὶ διατηρήθηκε, μὲ φυσικὲς διεργασίες, μέσα σὲ γεωλογικὰ στρώματα παρωχημένων γεωλογικῶν ἐποχῶν.

πως τὸ χρυσὸ καὶ τοὺς πολύτιμους λίθους καὶ πολλοὶ πλούσιοι Κινέζοι φοροῦσαν γιὰ φυλαχτὸ χρυσὸ δακτυλίδι, ποὺ τοὺς προστάτευε ἀπὸ τὸ κακὸ, ἀπὸ ζημίες καὶ ἀπὸ δηλητήρια.

Μαθαίνουμε ἐπίσης πὼς οἱ Κινέζοι ἀγαποῦν τὸ νεφρίτη κι ὅτι ἡ κατεργασία τοῦ στὴν Κίνα εἶναι μιὰ πανάρχαια τέχνη. Φτιάχνουν μ' αὐτὸν τελετουργικὰ καὶ μαγικο-θεραπευτικὰ σκεύη καὶ ἄλλα ἀντικείμενα.

Οἱ Κινέζες ἐπίσης φοροῦσαν στὸ λαιμὸ τους φυλαχτὰ ἀπὸ νεφρίτη ποὺ προστάτευε τὶς ἐτοιμόγεννες κατὰ τὸν τοκετό. Ἀναφέρεται μάλιστα ὅτι νεφρίτης χρησιμοποιοῦντο κατὰ τὴν γέννηση τοῦ Κομφούκιου.

Στὴν Κίνα γιατροὶ καὶ θεραπευτὲς εἶναι ἀπλοὶ ἐπαγγελματίες καὶ δὲν ἀνήκουν στὴν προνομιούχο τάξη. Ἡ φαρμακοποιία τους εἶναι πολὺ προηγμένη.

Οἱ Ἰάπωνες υἱοθετοῦν νωρὶς καὶ στὸ σύνολό τους τὴν Κινέζικη ἱατρικὴ καὶ φαρμακοποιία καὶ ἔχουν σπουδαίους γιατρούς. Πολὺ γρήγορα ὅμως, κι αὐτὸ χάρις στὴν ἐπικοινωνία ἀπὸ τὴ θάλασσα, πρῶτα μὲ τοὺς Πορτογάλους κι ἄργότερα μὲ τοὺς Ἀγγλους, δέχτηκαν Δυτικὴ ἐπιστημονικὴ ἱατρικὴ.

Ὅπως οἱ Κινέζοι ἔτσι καὶ οἱ Ἰνδοὶ ἐκτιμοῦσαν ἰδιαίτερος τὸ χρυσὸ καὶ τοὺς πολύτιμους λίθους ποὺ ἔχουν κοινὴ χρῆση καὶ πιθανότατα κοινὴ προέλευση, γεγονός ποὺ μαρτυρεῖ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν λαῶν. Τὰ φάρμακά τους εἶναι γενικὰ τὰ μαγικά, τὰ βότανα, τὰ μέταλλα καὶ οἱ λίθοι.

Στὰ Ἰνδικὰ Λιθικὰ «Narahari» διαβάζει κανεὶς ὅτι οἱ Ἰνδοὶ ἐκτιμοῦν τὸ διαμάντι, τὸ ὁποῖο θεωροῦν πανάκεια γιὰ κάθε νόσο, καταπραϋντικὸ γιὰ τοὺς πόνους καὶ ἐλιξήριο. Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Jolly *Quellenkunde der Indischen Medizin*, μαθαίνουμε ὅτι τὰ καλύτερα φάρμακα εἶναι ὁ χρυσός, τὸ ρουμπίνι, τὰ μαργαριτάρια, τὰ κοράλλια, τὸ σμαράγδι, τὸ τοπάζιο, ὁ σάπφειρος, ὁ ὑάκινθος, ὁ ὀφθαλμὸς γαλῆς, ἡ ὀρεία κρύσταλλος, τὸ lapis lazuli, τὸ τουρκουάζ κ.ἄ.

Γιὰ τὴ θεραπεία τῆς χολῆς οἱ Ἰνδοὶ χρησιμοποιοῦν λαζουρίτη, γιὰ τὸν τυμπανισμό ἀλλὰ καὶ ὡς ἐλιξήριο τὸ ρουμπίνι καὶ γιὰ ἀνωμαλίες τοῦ πεπτικοῦ συστήματος, γιὰ δυσεντερία καὶ γιὰ τὴν ὄρεξη τὸ σμαράγδι.

Στὴν Ἰνδία ἡ ἱατρικὴ ὑπηρετεῖται κυρίως ἀπὸ τὴ θρησκεία καὶ κατὰ περιοχὴ διακρίνεται σὲ Βεδικὴ (μέχρι τὸ 800 π.Χ.), σὲ Βραχμανικὴ (800 π.Χ. μέχρι 1000 μ.Χ.) καὶ κατόπιν σὲ Ἀραβικὴ. Ἦδη ἀπὸ τὸν 7ο μ.Χ. αἰῶνα ἐκδηλώνονται πολλὲς ἐκ τῶν ἔξω ἐπιρροὲς ποὺ ἐπιφέρουν πολλὲς καὶ σημαντικὲς ἀλλαγές.

Ἀπὸ τὸν Πλίνιο, τὸν Ἀρχιγένη καὶ τὸν Ἀέτιο μαθαίνουμε γιὰ τὸν Πέρση μάγο τῶν μάγων Ὁστάνη καὶ γιὰ τὰ μαγικά του. Ὁ Ὁστάνης ἔγραψε κείμενο μὲ μαγικὰ καὶ συνταγὲς γιὰ θεραπεία μὲ λίθους, τὶς ὁποῖες χρησιμοποιοεῖ ὁ Ἀρχιγένης. Ὁ Ὁστάνης φαίνεται ὅτι ἀπὸ τὴν Περσία μετέφερε τὴ μαγικὴ του τέχνη καὶ στὴν Αἴγυπτο.

Ἀσχολήθηκε μὲ Θεοσοφία, μαγεία, ἀλχημεία καὶ θεραπευτικὴ στὴν ὁποία χρησιμοποιοῦ καὶ λίθους. Σὲ βιβλία ἀναφέρεται κείμενο «Ὁσπάνου φιλοσόφου πρὸς Πετᾶσιον, περὶ τῆς ἱερᾶς ταύτης θείας τέχνης» ποὺ εἶναι ἡ ἀλχημεία καὶ ἡ μαγεία. Σὲ κείμενό του «περὶ λίθων» ἀναφέρει π.χ. τὸν ἀετίτη καὶ τὸν γαλακτίτη ὡς φάρμακα.

Στὸν Ὁσπάνη ὁ διάσημος Γάλλος χημικὸς Berthelot ἀποδίδει τὴν «καταβαφὴ λίθων ἐκ τοῦ ἐξ ἀδύτου τῶν ἱερῶν ἐκδοθέντος βιβλίου». Σὲ ἄλλο κείμενο γίνεται λόγος γιὰ βαφὴ σμαράγδου, λυχνίτη, ὑακίνθου κ.ἄ. — δηλαδή γιὰ βελτίωση πολύτιμων λίθων.

Στὴν Περσία εἶναι γενικὰ σεβαστὸς ὁ ἀχάτης ποὺ προστάτευε ἀπὸ καταιγίδες, ἀστραπὲς καὶ κεραυνούς. Εἰδικότερα, ὁ κιτρινέρυθρος ἀχάτης ἔκανε τοὺς πολέμαρχους ἀνίκητους.

Στοὺς μεγάλους Πέρσες μάγους καὶ θεραπευτὲς θὰ πρέπει νὰ καταλογιστοῦν καὶ οἱ δύο μεγάλοι πρωτοπόροι τῆς Ἀραβικῆς ἱατρικῆς: οἱ σπουδαῖοι στὸν καιρὸ τοὺς ἱατρικοὶ συγγραφεῖς Al Rhagi (860-932) καὶ ὁ πολὺς Ibn Sina ἢ Avicenna (980-1063).

Στὴν Μεσοποταμία ἤδη ἀπὸ τοὺς προϊστορικοὺς χρόνους φοροῦσαν φυλαχτὰ καὶ ἔφτιαχναν σφραγιδόλιθους ἀπὸ νεφρίτη. Γενικὰ στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Τίγρη καὶ τοῦ Εὐφράτη οἱ πρῶτες θεραπευτικὲς μέθοδοι μὲ λίθους εἶναι συνδεδεμένες μὲ θρησκευτικὰ λατρευτικὰ καὶ εἶχαν ὑπερφυσικό, πνευματικό καὶ δαιμονικό περιεχόμενο, μὲ πολλὰ μαγικά, ξόρκια κ.ἄ. ἀνάλογα.

Ἀπὸ τίς ἀνασκαφὲς βεβαιώνεται ὅτι γενικὰ οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι καὶ οἱ Χαλδαῖοι ἔχουν καὶ φοροῦν φυλαχτὰ ἀπὸ ἤλεκτρο, ἱασπι, lapis lazuli, καρνεόλη, ἀμέθυστο, ἀχάτη, ἡλιοτρόπιο, τσάκζιο, αἱματίτη, χαλκηδόνιο κ.ἄ. Εἰδικότερα, ἦσαν πάρα πολλὰ τὰ φυλαχτὰ καὶ οἱ σφραγιδόλιθοι ἀπὸ νεφρίτη. Ἀξιόλογο φυλαχτὸ ἀποτελοῦσε καὶ ὁ αἱματίτης. Κατὰ τὸν Βαβυλώνιο Ζαχαλία ὁ αἱματίτης φέρνει νίκας καὶ εὐοδώνει τίς ὑποθέσεις.

Ἀπὸ τὰ ἱατρικὰ κείμενα ποὺ εἶναι γραμμένα σὲ πλάκες ἀπὸ πηλὸ καὶ διατηροῦνται καλύτερα ἀπὸ τοὺς παπύρους, μαθαίνουμε ὅτι οἱ Σουμέριοι ἔχουν γιатρούς καὶ φαρμακοποιῶτα 3.000 ἔτη π.Χ. καὶ ὅτι ἡ ἀρρώστια γενικὰ εἶναι ἡ τιμωρία τῶν θεῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποσύρουν τὴν προστασία τους ἀπὸ τὸν ἀμαρτήσαντα ἄνθρωπο.

Στὸν κώδικα τοῦ Hammurabi, ἑνὸς ἀπὸ τοὺς πρώτους βασιλεῖς τῶν Βαβυλωνίων, διαλαμβάνεται προσέτι καὶ ἱατρικὴ νομοθεσία ποὺ τιμωρεῖ τὴν ἀμέλεια γιатροῦ ἀκόμα καὶ μὲ ἀκρωτηριασμὸ (π.χ. κόψιμο χεριῶν).

Οἱ Ἑβραῖοι, ὡς αἰχμάλωτοι τῶν Βαβυλωνίων ἀλλὰ καὶ τῶν Αἰγυπτίων, ἔφεραν στὴν πατρίδα τους πολλὰς συνήθειες τῶν λαῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῆς Αἰγύ-

πτου. Μαγικές πρακτικές, ἀλχημεία, θεραπεία με πολύτιμους λίθους κ.ἄ. εἶναι προϋόντα εἰσαγωγῆς.

Οἱ Ἑβραῖοι φρονοῦν ὅτι ἡ γνώση ἔρχεται ἐξ Οὐρανοῦ καὶ πιστεύουν σὲ ὑπερφυσικὲς δοξασίες. Πολλοὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ φοροῦν φυλαχτὰ κυρίως γιὰ προστασία ἀπὸ τὸ κακὸ καί, σύμφωνα με τὸ Talmud, στοὺς πολύτιμους λίθους ἐνυπάρχουν προστατευτικὲς καὶ θεραπευτικὲς δυνάμεις. Ὁ Ἀβραάμ φοροῦσε στὸ λαιμὸ του ἓνα πολύτιμο λίθο ποὺ εἶχε προστατευτικὴ καὶ θεραπευτικὴ δύναμη.

Στὴν Αἴγυπτο ἔχουμε ἀνάλογα πράγματα, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸ ὥραϊο βιβλίον τοῦ H. Erman (1885): *Aegypten und Aegyptisches leben*, στὸ ὁποῖο μᾶς λέει ὅτι οἱ Αἰγυπτιακοὶ ἱατρικοὶ Πάπυροι μᾶς πᾶνε σχεδὸν 5.000 χρόνια πίσω.

Τὸ πιὸ παλιὸ ἱατρικὸ κείμενο εἶναι ὁ πάπυρος τοῦ Kahun, 4.000 ἐτῶν, καὶ ἀκολουθεῖ ὁ πάπυρος τοῦ Smith, 3.600 ἐτῶν. Ἔπονται ὁ ἱατρικὸς πάπυρος τοῦ Ebers 3.500 ἐτῶν, ὁ πάπυρος τοῦ Hearst 3.500 ἐτῶν, ὁ πάπυρος τοῦ Λονδίνου 3.350 ἐτῶν καὶ ὁ πάπυρος τοῦ Βερολίνου 3.300 ἐτῶν.

Ὅλοι αὐτοὶ οἱ πάπυροι περιέχουν συνταγὲς μετὰ γιαιτροσόφια μαγικά, φυλαχτὰ, βότανα καὶ λίθους γιὰ τὴν θεραπεία ἀσθενειῶν.

Στὴν Αἴγυπτο, χώρα μυστηρίου καὶ μαγείας, βρίσκεται σὲ ἐφαρμογὴ ἀπὸ πολὺ νωρὶς ἡ προστασία καὶ ἡ θεραπεία μετὰ λίθους. Μετὰ τίς πρῶτες ἀρχαιολογικὲς ἐρευνες βρέθηκαν σὲ μούμιες πολλὰ φυλαχτὰ ἀπὸ πολύτιμους λίθους.

Οἱ Αἰγύπτιοι εἶναι πολὺ προσηγμένοι στὴ θεραπευτικὴ μετὰ λίθους ὅπως αὐτὸ φαίνεται στὸν πάπυρο τοῦ Ebers⁴⁸, ποὺ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ παλιὰ ἱατρικὰ κείμενα ποὺ περιέχει περὶ τίς 700 μαγικὲς συνταγὲς καὶ γιαιτροσόφια γιὰ θεραπεία ἀσθενειῶν, δάγκωμα σκορπιῶν, κροκόδειλου, πόνους ἀλλὰ καὶ μυοκτόνα καὶ ἐντομοκτόνα φάρμακα. Στὰ κείμενα αὐτὰ γίνεται λόγος γιὰ τὸ αἷμα, γιὰ τὸ κυκλοφορικὸ σύστημα γιὰ τὴ λειτουργία τῆς καρδιᾶς κ.ἄ. καὶ ἀναφέρονται στίς θεραπείες πολλοὶ λίθοι μετὰ τίς θεραπευτικὲς ιδιότητές τους.

Ἀπὸ τοὺς πιὸ πάνω πάπυρους μαθαίνουμε ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν τοὺς λίθους θεῖο, αἱματίτη, ἀντιμονίτη, ἀλίτη, ἀλάβαστρο, lapis lazuli, ἀρμένιο, γρανίτη, μαλαχίτη, σμάραγδο, βήρυλλο, τοπάζιο, ἱασπι, χαλαζία, ἀμέθυστο, πυριτόλιθο, καρνεόλη, ρουμπίνι κ.ἄ. Ὁ ἱασπις ἄφθονος στὴ γειτονικὴ Λιβύη, χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τοὺς Αἰγυπτίους εὐρύτατα.

48. George Maurice Ebers. Γερμανὸς Αἰγυπτιολόγος (1837-1898), Καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας. Ἀνακάλυψε τὸν ὁμώνυμο πάπυρο, τοῦ 16ου π.Χ. αἰῶνα (18ης Δυναστείας), ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει μαγικὰ καὶ ἱατρικὲς γνώσεις τῶν ἀρχαίων Αἰγυπτίων.

Στὰ σημαντικά, Αἰγυπτιακῆς προέλευσης, κείμενα θὰ πρέπει νὰ συμπεριληφθοῦν καὶ οἱ Κυρανίδες⁴⁹. Πρόκειται γιὰ ἓνα τετράτομο ἔργο, στὸ ὁποῖο περιγράφονται στὰ Ἑλληνικά καὶ στὰ Λατινικά, οἱ μαγικὲς καὶ θεραπευτικὲς ιδιότητες ζώων, φυτῶν καὶ λίθων (φυλαχτά, προστασία, θεραπεία). Ἀναφέρονται οἱ λίθοι ἀχάτης ἀμέθυστος, ἀετίτης, βήρυλλος, δενδραχάτης, σμάραγδος, ἱάσπης, λυγγούριο, ὄνυξ, σάπφειρος κ.ἄ.

Σημαντικὴ παρατήρηση ἀποτελεῖ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ λίθοι ἐδῶ ἔχουν τὴν ἴδια περίπου χρῆση ὅπως στὰ Ὀρφικά *Λιθικά* καὶ στὸ *Δαμιγέροντα* καὶ ἴσως αὐτὸ σημαίνει ἀντιγραφή ἢ τουλάχιστον ἐπικοινωνία.

Θὰ ἦταν σημαντικὴ παράλειψη ἂν δὲν ἀναφερθοῦμε στὸν Ἑρμῇ τὸν Τρισμέγιστο. Στὴ μυθολογία ὁ Ἑρμῆς ἀναφέρεται ὡς πολὺ παλιὸς βασιλιάς τῆς Αἰγύπτου, ὑπέρτατος σοφὸς καὶ συγγραφέας πολλῶν βιβλίων. Ὁ Διόδωρος ὁ Σικελιώτης (1.16.1) ἀναφέρει τὸν Ἑρμῇ ὡς ἐπινοητὴ τοῦ ἀλφαβήτου, τῆς λατρείας τῆς ἀστρολογίας καὶ τῆς μουσικῆς. Ὁ Ἑρμῆς πιστεύει στὴ σοφία τοῦ ἐνὸς Θεοῦ δηλ. ἐκφράζει μιὰ μονοθεϊστικὴ τάση. Στὸν Ἑρμῇ ἀποδίδονται τὰ «Ἑρμητικά κείμενα»⁵⁰, ποὺ φαίνεται ὅτι διαμορφώθηκαν στὰ χρόνια τῶν Πτολεμαίων καὶ ἀποτελοῦν ἓνα φιλοσοφικὸ - θεολογικὸ σύστημα. Στὰ κείμενα αὐτὰ βλέπει κανεὶς ὅτι ὁ Ἑρμῆς θεωρεῖται ὡς Θεός, ὑπέρτατος σοφός, γνώστης τῶν πάντων.

Ὁ Ἑρμῆς ὁ Τρισμέγιστος μᾶς λέει ὅτι «οἱ ἐπίγειοι θεοὶ εἶναι δημιουργήματα τῶν Ἀνθρώπων καὶ στὴν πραγματικότητα εἶναι οἱ θεραπευτές», ποὺ στὴν Αἴγυπτο ἀποτελοῦσαν ξεχωριστὲς θεότητες. Ὁ Ρά, ὁ Θῶθ καὶ ἡ Ἴσις ἦσαν θεραπευτὲς Θεοὶ καὶ ὁ Ἰνχοτέπ ποὺ ἔζησε γύρω στὸ 3.000 π.Χ. ἦταν ὁ Ἀσκληπιὸς τῆς Αἰγύπτου. Σ' ἓναν ἀπὸ αὐτοὺς, στὸν Ἀσκληπιό, ὁ Ἑρμῆς ἀποκαλύπτει τὸν *Τέλειο Λόγο*.

Στὸν *Τέλειο Λόγο* (III,3)⁵¹ ὁ Ἑρμῆς μᾶς λέει ὅτι ἡ ἄρνηση τοῦ θεοῦ θεωρεῖται ὡς ἡ μεγαλύτερη ψυχικὴ νόσος καὶ γίνεται λόγος γιὰ γιατροὺς ποὺ φροντίζουν τὴν υγεία τοῦ σώματος. Μᾶς λέει ἀκόμα (*Τέλειος Λόγος*, 37)⁵² ὅτι ὁ πρόγο-

49. Κυρανίδες. Ἀρχαία κείμενα σὲ 4 βιβλία στὰ Ἑλληνικά καὶ Λατινικά, μὲ μαγικὸ περιεχόμενο καὶ φανταστικὲς ιδιότητες ζώων, φυτῶν καὶ λίθων. Ἡ προέλευσή τους εἶναι πιθανότατα Αἰγυπτιακή. Τὸ ὄνομα, ἀπὸ τὸ «Κύριος» προδίδει θεϊκὴ προέλευση.

50. Ἑρμητικά κείμενα: εἶναι κείμενα ποὺ ἀποδίδονται στὸν Ἑρμῇ τὸν Τρισμέγιστο καὶ διαμορφώθηκαν στὴν Αἴγυπτο, στὰ χρόνια τῶν Πτολεμαίων (4ος-1ος π.Χ. αἰώνας). Εἶναι τὰ ἱερὰ κείμενα μιᾶς Κοινότητος τῆς Ἀρχαίας Αἰγύπτου.

51. *Τέλειος Λόγος* III. 3: νόσος δὲ μεγάλη ψυχῆς ἀθεότης, ἔπειτα δόξα, αἷς πάντα τὰ κακὰ ἐπακολουθεῖ καὶ ἀγαθὸν οὐδέν· ἄρ' οὖν ὁ νοῦς ἀντιπράσσειν αὐτῇ τὸ ἀγαθὸν περιποιεῖται τῇ ψυχῇ, ὥσπερ καὶ ὁ ἱατρός τῳ σώματι τὴν υγίαν.

52. *Τέλειος Λόγος*, 37 *avus enim tuus, Asclepi, medicinae primus inuentor, cui templum consecratum est in monte Libyae circa litus crocodillorum, in quo eius cacet mundanus*

νός του Ἀσκληπιὸς πρῶτος βρῆκε τὴν τέχνη τῆς θεραπείας, μᾶς μιᾷ γιὰ βοήθεια πρὸς τὸν πάσχοντα ἄνθρωπο καὶ γιὰ ἄσκηση τοῦ ἱατρικοῦ ἐπαγγέλματος.

Στὰ Ἀποσπάσματα (42)⁵³ γίνεται λόγος γιὰ μάντις (οἰωνοσκοποὶ) ἀλλὰ καὶ γιὰ ριζοτόμους. Τέλος, ἐδῶ (68)⁵⁴ ὁ Ἑρμῆς φρονεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μαγεία τρέφουν τὴν ψυχὴ ὅπως ἡ ἱατρικὴ θεραπεύει τὸ σῶμα. Κι ἐνῶ ὁ Ἑρμῆς μᾶς λέει ὅτι ἡ μαγεία τρέφει τὴν ψυχὴ, ὁ Ζώσιμος (Ἀποσπάσματα III, 49.4)⁵⁵ μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ Ἑρμῆς στὸ «Περὶ αὐλίας» κείμενό του ὑποστηρίζει ὅτι δὲν πρέπει ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος, ποὺ ἔχει ἐπίγνωση τοῦ ἑαυτοῦ του, νὰ ἐπιδιώκει κάτι διὰ τῆς μαγείας, ἀκόμα κι ὅταν αὐτὸ θεωρεῖται καλόν.

Κατὰ τὴν ὕστερη Αἰγυπτιακὴ περίοδο ἔχουμε τὴ λατρεία τοῦ Σαράπιδος ἢ Σεράπιδος, ποὺ φαίνεται νὰ εἶναι μορφὴ τοῦ Ὁσίρη. Ἡ λατρεία αὐτὴ διαδόθηκε πολὺ κατὰ τὰ Πτολεμαϊκὰ χρόνια κυρίως στὸ χῶρο τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῆς Αἰγύπτου.

Ἡ λατρεία αὐτὴ προσλαμβάνει ἱατροφαρμακευτικὰ γνωρίσματα καὶ τὰ Σεραπεῖα ἐξελίχθηκαν σὲ θεραπευτήρια, ὅπως τὰ Ἀσκληπιεῖα. Ἡ λατρεία αὐτὴ διαδόθηκε γρήγορα στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο καὶ στὴν Ἑλλάδα καὶ κατόπιν κατὰ τὸν 3ο μ.Χ. αἰ. σὲ ὅλη τὴ Ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία.

Καὶ ἐρχόμαστε στοὺς Ἑλληνες. Στὴ Γραμμικὴ γραφὴ Α' τοῦ δίσκου τῆς Φαιστοῦ ποὺ χαράχτηκε πρὶν ἀπὸ 3.700 ἔτη, ὁ Δόγας ἀποκρυπτογραφεῖ τὸν πρῶτο λίθο. Εἶναι ὁ ἱασπις⁵⁶.

Ἀλλὰ καὶ σὲ πινακίδες μὲ Γραμμικὴ γραφὴ Β' ἔχουμε ἀναφορὲς γιὰ λίθους (μίλτος, κύανος, μάρμαρο, ἱασπις, λᾶος)⁵⁷.

homo, id est corpus (reliquus enim uel potius totus, si est homo totus in sensu uitae, melior remeavit in caelum), omnia ei iam nunc hominibus adiumenta praestans infirmis numine nunc suo, quae ante solet medicinae arte praebere.

53. Ε.Τ. Ἀποσπάσματα 42: αἱ δικαιότεραι δ' ὕμνων καὶ τὴν εἰς τὸ θεῖον μεταβολὴν ἐκδεχόμεναι εἰς μὲν ἀνθρώπους βασιλεῖς δίκαιοι, φιλόσοφοι γνήσιοι, [...] κτίσται καὶ νομοθέται, μάντις οἱ ἀληθεῖς, ριζοτόμοι γνήσιοι, ἄριστοι προφῆται θεῶν, μουσικοὶ ἔμπειροι, ἀστρονόμοι νοεροί, οἰωνοσκοποὶ σαφεῖς, ἀκριβεῖς θῆται καὶ ὁπόσων ἐστὲ καλῶν κἀγαθῶν ἄξια·

54. Ε.Τ. Ἀποσπάσματα 68: φιλοσοφία μὲν καὶ μαγεία ψυχὴν τρέφει, σφύζει δ' ὅταν τι πάσχει ἱατρικὴ σῶμα.

55. Ζώσιμος III, 49.4 ὁ μέντοι Ἑρμῆς, ἐν τῷ Περὶ αὐλίας διαβάλλει καὶ τὴν μαγείαν, λέγων ὅτι οὐ δεῖ τὸν πνευματικὸν ἄνθρωπον τὸν ἐπιγνόντα ἑαυτόν, οὔτε διὰ μαγείας κατορθοῦν τι, ἐὰν καὶ καλὸν νομίζεται.

56. Τὸ σύμβολο σημαίνει ΙΑΣΠΙΣ.

57. Ventris-Chadwick (1956): μίλτος, κύανος. Palmer (1963): λᾶος, μάρμαρον, κύανος.

Ἀπὸ τὸν Πλίνιο (37.2)⁵⁸ μαθαίνουμε ὅτι ἡ πρώτη χρῆση λίθου ὡς φυλαχτοῦ γίνεται ἀπὸ τὸν Προμηθέα, ὁ ὁποῖος χρησιμοποιεῖ γιὰ προστασία «ἐγκλεισμα σιδήρου» στὸ δαχτυλίδι του.

Ὁ Ἡρόδοτος (Γ 41)⁵⁹ μᾶς λέει ὅτι ὁ τύραννος τῆς Σάμου Πολυκράτης (5ος π.Χ. αἰ.) φοροῦσε ὡς φυλαχτὸ ἓνα χρυσόδετο σφραγιδόλιθο ἀπὸ σμαράγδι ποῦ ἦταν ἔργο τοῦ Σάμιου Θεοδώρου, γιοῦ τοῦ Τηλεκλέους. Ὅμως, ὅπως εἶπαμε, οἱ προγενέστεροι τῶν Τρωϊκῶν γιατροί, ὅπως ὁ Χείρων, ὁ Ἀσκληπιὸς ἀλλὰ καὶ οἱ δυὸ γιοί του Μαχάων καὶ Ποδαλείριος καὶ οἱ μαθητές τους, χρησιμοποιοῦσαν ὡς φάρμακα κυρίως βότανα καὶ μέρη αὐτῶν ὅπως φύλλα, καρπούς, ρίζες κ.ἄ. ὅπως αὐτὸ φαίνεται ἀπὸ τὰ Ὀμηρικὰ κείμενα.

Εἶπαμε ὅτι ἡ χρῆση τῶν λίθων ὡς φαρμάκων ἀρχίζει μὲ τοὺς Ὀρφικοὺς καὶ πρῶτος διδάξας εἶναι ὁ Θειοδάμας, γιὸς τοῦ Πριάμου, ὁ ὁποῖος διδάσκει στὸν Ὀρφέα τὶς δυνάμεις ποῦ ἐνυπάρχουν στοὺς λίθους καὶ τῇ σημασίᾳ τους στὴ θεραπεία ἀσθενειῶν. Εἶναι ἀπορίας ἄξιο τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ Ὀρφικοὶ γνωρίζουν καὶ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὴν θεραπεία ἀσθενειῶν πάρα πολλοὺς γιὰ τὴν ἐποχὴ λίθους⁶⁰, ὅταν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι ὁ Ὀρφισμὸς ἀρχίζει στὰ μέσα τῆς 2ης π.Χ. χιλιετίας.

Οἱ Ὀρφικοὶ γενικὰ, ἀσχολοῦνται μὲ τὴν κοσμογονία, τὴν θεογονία, τὴν ἀστρολογία, τὴ λατρεία καὶ τὴν θεραπευτική. Ἐχουν παράδοση πολλῶν αἰώνων καὶ ἡ κληρονομιά τους περιλαμβάνεται στὰ Ὀρφικὰ κείμενα, τὰ ὁποῖα συγκέντρωσε κατὰ τὸν 6ο π.Χ. αἰώνα ὁ Ὀνομάκριτος καὶ εἶναι τὰ Ἀργοναυτικά, οἱ Ὀρφικοὶ Ὑμνοί, τὰ Ἀποσπάσματα καὶ τὰ Ἀνέκδοτα καὶ τὰ Λιθικά.

Στὰ Ὀρφικὰ Λιθικά, σὲ 768 στίχους, ὁ Ὀρφεὺς διὰ στόματος Θειοδάμαντος, διδάσκει τὴν προστατευτικὴ καὶ θεραπευτικὴ ιδιότητα τῶν λίθων, καὶ τὶς μαγικὰς ἐπιδράσεις τους στὸν ἄνθρωπο. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ Ὀρφεὺς χρησιμοποιεῖ, ὡς γιατρὸς καὶ ὡς θεραπευτής, τόσο φυτὰ καὶ ρίζες ὅσο καὶ λίθους στὴν θεραπεία

58. Πλίνιος 37.2.: *Quae fuerit origo et a quibus initiis in tantum admiratio haec exarsit, diximus quadamtenus in mentione auri anulorumque. Fabulae primordium a rupe Caucasi tradunt, Promethei uinculorum interpretatione fatali, primumque saxi eius fragmentum inclusum ferro ac digito circumdatum: hoc fuisse anulum et hoc gemmam.*

59. Ἡροδότου Ἱστορίαι Γ (41): *ἦν οἱ σφρηγὶς τὴν ἐφόρει χρυσόδετος, σμαράγδου μὲν λίθου ἐοῦσα, ἔργον δὲ ἦν Θεοδώρου τοῦ Τηλεκλέος Σαμίου.*

60. Ὀρφέως Λίθοι: Κρύσταλλος, ἀνακτίτης ἀδάμας ἢ λίθαιος ἢ γαλακτίς, μάγνησσα, βάρος λίθος, χρυσότριχος, σκορπίος, λιπαράιος, χρυσόλιθος, τόπαζος, ἄλας, χαλάζιος, ὀπάλλιος, ἀχάτης, δεινδροειδὴς ἀχάτης, ἱασις, σάρδιος, μάραγδος, πράσιος, ὀφειανός, γαργάτης, ὀφίτης, ὀστρεῖτης, κουράλιον, νεβρίτης, σιδηρίτης ἢ ἔμφυχος ὀρεῖτης, αἱματόχρους λίθος, μίλτος.

ἀσθeneiῶν, ὅταν ὑποστηρίζει πῶς ὅ,τι ἐπιτυγχάνεται μὲ τὰ φυτά, τὰ ἴδια καὶ περισσότερα γίνονται μὲ τοὺς λίθους, ἀφοῦ σ' αὐτοὺς ὑπάρχει ἀπέραντη δύναμη.

Θὰ σταθοῦμε λίγο ἐδῶ γιὰ νὰ ποῦμε δυὸ λόγια γιὰ τὸν σπουδαῖο αὐτὸν μυθικὸ ἄνδρα, τὸν Ὀρφέα.

Ὁ Στράβων μᾶς πληροφορεῖ (VIII, 350 καὶ X, 47) ὅτι ὁ Ὀρφεύς γεννήθηκε στὴν Πίμπλα τῆς Πιερίας. Κατὰ τὸν Εὐσέβιο ἦταν κάτοικος τῆς Θράκης καὶ ἀναφέρεται ὡς Θράξ. Ὁ Ὀρφεύς εἶναι γιὸς τοῦ Βασιλεῖς Οἰάγρου καὶ τῆς Μούσας Καλλιόπης⁶¹ καὶ πρόγονος τοῦ Ὀμήρου⁶².

Ὁ Ὀρφεύς ἔλαβε μέρος στὴν Ἀργοναυτικὴ ἐκστρατεία. Ἦταν μουσικὸς, ποιητής, ἱερέας, ἀστρολόγος, μάντης, γιατρός. Λάτρευε ἓνα θεὸ ποὺ οἱ Ἕλληνες ταύτιζαν μὲ τὸν Ἀπόλλωνα καὶ ἐθεωρεῖτο «Ἀπόλλωνος ἐταῖρος».

Ὁ Ὀρφεύς ταξίδεψε στὴν Αἴγυπτο καὶ στὴ Λιβύη ὅπου διδάχτηκε τὸν ἱερὸ λόγο. Κατόπιν πῆγε στὴν Κρήτη, ὅπου μαθήτευσε κοντὰ στοὺς Ἰδαίους Δακτύλους. Ὁ Ἡρόδοτος (II, 81) καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος (I, 15) λένε ὅτι, ὅταν γύρισε στὴ Θράκη, «εἰσήγαγε τὰ τοῦ Διονύσου μυστήρια». Ἐξῆς καὶ ἔδρασε στὰ Λεῖβηθρα, ὅπου πέθανε καὶ ἐτάφη. Ὁ Παυσανίας ἀναφέρει ὅτι τὰ ὅσα του μεταφέρθηκαν ἀργότερα στὸ Δίον Πιερίας.

Οἱ Ὀρφικοὶ τονίζουν ὅτι ὅλοι οἱ λίθοι προέρχονται ἀπὸ τὴ γῆ δηλ. ὅτι ἡ γῆ γεννᾷ τοὺς λίθους στοὺς ὁποίους ἐνυπάρχει ἀπέραντη δύναμη γιὰ τὴ θεραπεία ἀσθενειῶν (Ὀρφ. Λιβ. 402-403).

Ὑπάρχουν λίθοι ποὺ θεραπεύουν μιὰ μόνο ἀσθένεια ἐνῶ ἄλλοι λίθοι ἔχουν τὴ δύναμη νὰ θεραπεύουν περισσότερες ἀσθένειες. Γιὰ τὴ χρῆση τῶν λίθων γιὰ θεραπευτικοὺς σκοποὺς ὑπάρχουν καὶ οἱ σχετικὲς «συνταγὲς παρασκευῆς καὶ χρήσης τοῦ φαρμάκου».

Οἱ Ὀρφικοὶ τελικὰ ὑποστηρίζουν ὅτι γιὰ νὰ θεραπευθεῖ ὁ ἄρρωστος πρέπει νὰ τὸ θέλει καὶ ὁ Ζεὺς. Ὅταν ὁ Ζεὺς ἀρνηθεῖ σ' αὐτὸν τὴ ζωὴ, τότε μιὰ ἀπὸ τὶς Μοῖρες, ἡ Κλωθώ, κόβει τὸ νῆμα τῆς ζωῆς του⁶³.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ἡσίοδο, οἱ Μοῖρες, παιδιὰ τῆς Νύχτας (Θεο-

61. Ἀργοναυτικά 77: Ὀρφεῦ Καλλιόπης τε καὶ Οἰάγρου φίλε κοῦρε. Ἀποσπάσματα 32: Ὀρφεύς, ὁ παῖς Οἰάγρου.

62. Πρόκλου, Βίος Ὀμήρου 20,14: Ἑλλάνικος καὶ Δαμάσκης καὶ Φερεκύδης εἰς Ὀρφέως τὸ γένος ἀνάγουσι τοῦ Ὀμήρου.

63. Ὀρφ. Λιβ. 624: εἰ δὲ Ζεὺς τοι τὸν γε βιωσέμεν ἀρνήσαιο, / ἀλλὰ νόει σὺ τεῆσιν ἐνὶ φρεσίν, οὐνεκεν αὐτῷ / ρῆξε λίνον Κλωθῶ· τῷ δ' ἔρχεται ὕστατον ἥμαρ.

γονία 217)⁶⁴, ἡ παιδιὰ τοῦ Δία καὶ τῆς Θέμιδας (Θεογονία 904)⁶⁵, εἶναι ἡ Κλωθὴ πού κλώθει, ἡ Λάχσεις πού προσμετρᾷ καὶ ἡ Ἄτροπος πού κόβει τὸ νῆμα τῆς ζωῆς.

Στοὺς Ὀρφικοὺς τοὺς πρὸ πάνω ρόλους ἀναλαμβάνει ἡ Κλωθὴ.

Σημειώνουμε ἐδῶ ὅτι ἡ «Ὀρφικὴ λιθοθεραπεία» εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς ἀρχαιότερες θεραπευτικὲς μεθόδους πού ἔχουν ποτὲ καταγραφεῖ στὰ ἀρχαῖα κείμενα.

Μετὰ τὰ Ὀμηρικὰ (8ος π.Χ. αἰ.) καὶ τὰ Ὀρφικὰ (6ος - 5ος π.Χ. αἰ.) κατὰ τὸν 5ο π.Χ. αἰ. ἕνας μαθητὴς τοῦ Δημόκριτου, ὁ φιλόσοφος Μητρόδωρος ὁ Χῖος⁶⁶, γράφει ἕνα βιβλίον «περὶ Φύσεως», ὅπου δίδονται πολλὲς πληροφορίες καὶ γιὰ λίθους.

Κατὰ τὸν 5ο π.Χ. αἰώνα (460 π.Χ.) γεννιέται ὁ Ἱπποκράτης⁶⁷, στὸν ὁποῖο ἀποδίδονται 50-70 ἱατρικὰ βιβλία. Σήμερα εἶναι βέβαιο ὅτι δὲν εἶναι δικά του ὅλα αὐτὰ τὰ ἔργα, τὰ ὁποῖα ἀργότερα ἀποτελοῦν τὴν Ἱπποκράτειο Συλλογὴ (Corpus Hippocraticum). Ἡ ἱατρικὴ ἀρχίζει νὰ παίρνει τὴν ἐπιστημονικὴ τῆς ὥψης καὶ λιγοστεύουν σιγά-σιγά τὰ πολλὰ μαγικὰ-φυλαχτὰ κ.ἄ. παρόμοια.

Κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰ. δρᾷ καὶ χρησιμοποιεῖ καὶ λίθους στὶς θεραπείες ὁ Διοκλῆς⁶⁸, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Πλίνιον, ἔγραψε ἐπτάτομο ἔργο μὲ τίτλο «De re medica». Ὁ Διοκλῆς εἶναι φαρμακολόγος καὶ τὸ βιβλίον του (Ριζοτομικόν) πού δὲν σώζεται ἄσκησε μεγάλη ἐπίδραση στὸν καιρὸ του. Στὶς θεραπείες χρησιμοποιεῖ βότανα καὶ λίθους ὅπως π.χ. τὸ ἤλεκτρο.

64. Ἡσ. Θεογ. 217: καὶ Μοίρας καὶ Κῆρας ἐγείνατο νηλεοποιῖνας, / [Κλωθὴ τε Λάχσεις τε καὶ Ἄτροπον, αἱ τε βροτοῖσι / γεινομένοισι διδοῦσιν ἔχειν ἀγαθὸν τε κακὸν τε,] αἱ τ' ἀνδράων τε θεῶν τε παραιβασίας ἐρέπουσιν.

65. Ἡσ. Θεογ. 904: Μοίρας θ', ἧς πλείστην τιμὴν πόρε μητίετα Ζεὺς, / Κλωθὴ τε Λάχσεις τε καὶ Ἄτροπον, αἱ τε διδοῦσι / θνητοῖς ἀνθρώποισιν ἔχειν ἀγαθὸν τε κακὸν τε.

66. Μητρόδωρος ὁ Χῖος (5ος αἰώνας π.Χ.) Εἶναι φιλόσοφος, μαθητὴς τοῦ Δημόκριτου. Ἐγραψε βιβλίον γιὰ τὴ φύση, στὸ ὁποῖο ἀναφέρει καὶ λίθους.

67. Ἱπποκράτης. Ὁ πρὸ σημαντικὸς Ἑλληνας γιατρὸς τῆς ἀρχαιότητος. Γεννήθηκε στὴν Κῶ τὸ 460 π.Χ. καὶ σπούδασε ἱατρικὴ στὸ Ἀσκληπιεῖο τῆς Κῶ, ὅπου σημαντικοὶ δάσκαλοί του ἦταν, ὁ πατέρας του Ἡρακλείδης καὶ ὁ Ἡρόδικος ἐκ Σηλυβρίας. Εἶναι ὁ θεμελιωτὴς τῆς ἐπιστημονικῆς ἱατρικῆς. Στὸν καιρὸ του ἡ ἱατρικὴ ἔπαυσε νὰ εἶναι ἐμπειρικὴ καὶ ἀκολουθεῖ ἐπιστημονικοὺς δρόμους. Τὰ ἔργα του, τῶν μαθητῶν του καὶ τῆς σχολῆς του, τυπώθηκαν τὸ 1525 στὴ Ρώμη στὰ λατινικὰ καὶ ἀπετέλεσαν τὸ Corpus Hippocraticum. Ἀργότερα τυπώθηκε καὶ τὸ Ἑλληνικὸ κείμενο. Πέθανε στὴ Θεσσαλία τὸ 377 π.Χ.

68. Διοκλῆς ὁ Καρύστιος. Σπουδαῖος γιατρὸς τῆς ἀρχαιότητος. Γεννήθηκε κατὰ τὸν 4ο π.Χ. αἰώνα στὴν Κάρυστο. Ἐγραψε σημαντικὰ φαρμακολογικὰ ἔργα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Πλίνιος. Πολὺ σημαντικὰ ἔργα του, εἶναι τὸ De re medica, libri septem, ἀλλὰ καὶ τὸ Ριζοτομικόν πού δὲν σώζεται. Ὡς φάρμακα χρησιμοποιεῖ καὶ λίθους.

Κατὰ τὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. αἰ. ζεῖ ὁ Σώτακος⁶⁹, τὸν ὁποῖο ἀναφέρει ὁ Πλίνιος στὸ 36ο καὶ 37ο βιβλίον τοῦ καὶ τὸν χρησιμοποιοῖ ὡς πηγὴν. Ὁ Σώτακος γράφει κείμενο «Περὶ Λίθων». Γνώριζε καλὰ τοὺς λίθους καὶ τοὺς χρησιμοποιοῦσε ὡς μαγικά καὶ φάρμακα.

Ἀκολουθοῦν οἱ φιλόσοφοι Πλάτων (427-347), Ἀριστοτέλης (384-322) καὶ Θεόφραστος (372-287), οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται καὶ μὲ λίθους, κυρίως ὁ Θεόφραστος μὲ τὸ ἔργο του «Περὶ Λίθων», οἱ ὁποῖοι ὅμως παραμένουν σὲ ἐπιστημονικὸ ἐπίπεδο, μακριὰ ἀπὸ μαγικά, ὑπερφυσικὲς δοξασίες καὶ θεραπείες.

Ὁ Πλάτων⁷⁰ π.χ. ἀναφέρει ἀδάμαντα - ἱάσπι - σάρδιον, σμάραγδον, ἤλεκτρο, μαγνητὶτή κ.ἄ. Ὁ Ἀριστοτέλης⁷¹ ἀναφέρει σανδράρχη, ὥχρα, μίλτον, θεῖον, κιννάβαρι, ἤλεκτρο κ.ἄ. καὶ στὸ ἔργο τοῦ Θεοφράστου⁷² «Περὶ Λίθων» ἀναφέρονται ὁ πράσιος, ὁ αἰματίνης, ὁ χερνίτης, τὸ ἀλάβαστρο, ὁ σάρδιος, ἡ ὀρεῖα κρύσταλλος, ὁ ἀμέθυστος, ὁ ἀνθραξ, ὁ σάπφειρος, ὁ ἱάσπις, ἡ σμάραγδος, ὁ ἀχάτης, τὸ ἤλεκτρο, τὸ λυγγούριον, τὸ ἀνθράκιο, ὁ ὄμφαξ ὁ κύανος, τὸ δυνύχιον, ἡ μίλτος, τὸ κιννάβαρι, ἡ γύψος, ἡ σμύρις, ἡ σανδράρχη, ὁ ὀψιδιανός, ἡ κίσσηρις, τὸ μάρμαρον, ὁ πωρόλιθος κ.ἄ.

Κατὰ τὸν 2ο π.Χ. αἰ. ὁ Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος⁷³ γράφει τὰ *Θηριακά* καὶ τὰ *Ἀλεξιφάρμακα* ὅπου ἀναφέρονται καὶ λίγοι λίθοι ὅπως π.χ. ὁ γαγάτης (κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν). Ὁ Νίκανδρος στὰ δύο ἔργα του ποὺ σώζονται περιλαμβάνει θεραπείες μὲ βότανα καὶ λίθους.

69. Σώτακος. Ζεῖ στὸ τέλος τοῦ 4ου π.Χ. - ἀρχὲς 3ου π.Χ. αἰῶνα καὶ κατὰγεται ἀπὸ τὴν Κάρυστο. Ὁ Πλίνιος τὸν χρησιμοποιοῖ ὡς πηγὴν στὸ 36ο καὶ 37ο βιβλίον τοῦ. Στὸ ἔργο του «Περὶ πολυτίμων λίθων», περιλαμβάνει λίθους χρήσιμους γιὰ μαγικά φυλακτὰ καὶ ὡς φάρμακα.

70. Πλάτων (428-347 π.Χ.). Γόνος ἀριστοκρατικῆς Ἀθηναϊκῆς οἰκογένειας, ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς ἀρχαίους Ἑλληνες φιλοσόφους. Γεννήθηκε στὴν Ἀθήνα, καὶ ἦταν μαθητὴς τοῦ Σωκράτη. Ἰδρυτὴς τῆς Ἀκαδημίας (387 π.Χ.). Τὸ ἔργο του εἶναι πολὺ σημαντικό.

71. Ἀριστοτέλης (384-322 π.Χ.). Ἀρχαῖος Ἑλληνας φιλόσοφος. Γεννήθηκε στὰ Στάγειρα Μακεδονίας, σπούδασε στὴν Ἀκαδημία καὶ ἦταν μαθητὴς τοῦ Πλάτωνα. Στὴν Ἀθήνα ἱδρυσε τὸ Λύκειον (Περιπατητικὴ Σχολή) ὅπου καὶ δίδασκε. Στὴ Μακεδονία ἀνέλαβε τὴν ἐκπαίδευση τοῦ Μ. Ἀλεξάνδρου. Πέθανε στὴ Χαλκίδα τὸ 322 π.Χ.

72. Θεόφραστος (372-287 π.Χ.). Ἀρχαῖος Ἑλληνας φιλόσοφος ἀπὸ τὴν Ἐρεσσὸ Λέσβου. Εἶναι μαθητὴς τοῦ Ἀριστοτέλη, τὸν ὁποῖο διαδέχθηκε στὸ Λύκειον. Ἐγραψε πολλὰ ἔργα καὶ μετὰξὺ αὐτῶν τὸ «Περὶ Λίθων».

73. Νίκανδρος ὁ Κολοφώνιος. Ἐζησε κατὰ τὸν 2ο π.Χ. αἰῶνα καὶ ἔκρινε στὸν καιρὸ τοῦ Ἀττάλου τοῦ Γ', βασιλιᾶ τῆς Περγάμου (138-133 π.Χ.). Ἦταν ποιητὴς καὶ γιατρὸς καὶ ἔγραψε τὰ ἔργα «Θηριακά» καὶ «Ἀλεξιφάρμακα», τὰ ὁποῖα καὶ σώζονται. Πρόκειται γιὰ ἐξάμετρα διδακτικὰ ποιήματα ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἀρρώστιας καὶ θεραπείες μὲ βότανα, ἀντίδοτα καὶ λίθους.

Κατά τὸν 2ο ἐπίσης αἰώνα π.Χ. ὁ γιατρὸς Σάτυρος⁷⁴ ἀπὸ τὴν Πέργαμο, ποὺ ἔζησε γύρω στὸ 150 π.Χ. χρησιμοποιεῖ λίθους στὶς θεραπεῖες του.

Οἱ Ἑλληνιστικοὶ - Ἀλεξανδρινοὶ χρόνοι καλύπτουν τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καὶ μέχρι τὴν κατάρκτηση τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους (323 π.Χ. - 30 μ.Χ.). Κατὰ τὸ πιὸ πάνω χρονικὸ διάστημα διαδίδεται σὲ Εὐρώπῃ, Ἀσία καὶ Ἀφρική ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ φιλοσοφία καὶ φυσικὰ ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ ἡ Ἀλεξανδρεία ἀποτελεῖ σημαντικὸ κέντρο αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ.

Αὐτὸ ἀρχίζει λίγους αἰῶνες π.χ. καὶ συμπληρώνεται λίγους αἰῶνες μ.Χ. χάρις στοὺς Ἑλλήνες συγγραφεῖς καὶ φιλοσόφους οἱ ὁποῖοι καὶ πολλοὶ εἶναι καὶ ἄξιοι καὶ δημιουργοὺν τὴν Ἀλεξανδρινὴ σχολή ποὺ ἀκμάζει γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα (331 π.Χ. - 642 μ.Χ.). Ὁ ἀνατολικὸς μυστικισμὸς καὶ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀνταμώνουν κατὰ τοὺς τελευταίους π.Χ. αἰῶνες καὶ πορεύονται μαζὶ μέχρι τὸν 6ο μ.Χ. αἰώνα. Καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ ἐπιτελεῖ σημαντικὸ ἱατρικὸ ρόλο κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινούς χρόνους ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν κατάρληψη τῆς Ἀλεξανδρείας ἀπὸ τοὺς Ρωμαίους.

Ἀπὸ τὸν 3ο π.Χ. αἰώνα στὴν Ἀλεξανδρεία διαμορφώνονται τρεῖς (3) ἱατρικὲς σχολές. Στὴ μιὰ κορυφαῖος γιατρὸς εἶναι ὁ Ἐρασίστρατος ὁ Κῶος⁷⁵ (γύρω στὸ 330 π.Χ.), στὴ δεύτερη ὁ Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος⁷⁶ (γύρω στὸ 300 π.Χ.) καὶ στὴν τρίτη ὁ Φιλίνος ὁ Κῶος⁷⁷ (γύρω στὸ 250 π.Χ.), ὁ Σεραπίων ὁ Ἀλεξανδρινός⁷⁸ (γύρω

74. Σάτυρος. Ἐζησε γύρω στὸ 150 π.Χ. καὶ εἶναι γιατρὸς δάσκαλος τοῦ Γαληνοῦ, στὴν Πέργαμο.

75. Ἐρασίστρατος ὁ ἐκ Κέας. (Πρῶτο μισὸ τοῦ 3ου π.Χ. αἰώνα). Εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ διάσημους Ἑλλήνες γιατροὺς τῆς προχριστιανικῆς ἐποχῆς. Γεννήθηκε τὸ 304 π.Χ. στὴν Ἰουλίδα τῆς Κέας (ἢ στὴν Κῶ, ἢ ἴσως στὴν Σάμο) καὶ σπούδασε Ἱατρικὴ κοντὰ στὸν Χρῦσιππο τῆς Κνίδης, Μητροδωρο καὶ Θεόφραστο. Ἐζησε γιὰ λίγο στὴν αὐλὴ τοῦ Σέλευκου Α' (322-281 π.Χ.). Ὁ Ἐρασίστρατος ἱδρυσε στὴ Σμύρνη δική του Ἱατρικὴ Σχολή.

76. Ἡρόφιλος ὁ Χαλκηδόνιος. Διάσημος Ἑλληνας γιατρὸς τῆς Ἀλεξανδρινῆς Σχολῆς. Γεννήθηκε στὴ Χαλκηδὸνα τῆς Βιθυνίας καὶ ἄκμασε γύρω στὸ 300 π.Χ. Εἶναι διάσημος καὶ πολυγλωσσότατος, μαθητὴς τοῦ Πραξαγόρα τοῦ Κώου. Ἡρόφιλος καὶ Ἐρασίστρατος ἀνέδειξαν τὴν Ἀλεξανδρεία σὲ σπουδαῖο Ἱατρικὸ Κέντρο.

77. Φιλίνος ὁ Κῶος. Γεννήθηκε στὴν Κῶ κατὰ τὸν 3ο π.Χ. αἰώνα καὶ εἶναι μαθητὴς τοῦ Ἡρόφιλου καὶ τοῦ Σεραπίωνα μὲ τὸν ὁποῖο ἱδρυσαν τὴν Σχολὴ τῶν Ἐμπειρικῶν.

78. Σεραπίων ὁ Ἀλεξανδρινός. Γιατρὸς τῆς Ἀλεξανδρείας (γύρω στὸ 250 π.Χ.). Διάδοχος τοῦ Φιλίνου στὴν ἐμπειρικὴ ἱατρικὴ σχολή. Ὁ Γαληνὸς καὶ ὁ Κέλσος δανείσθηκαν πολλὰ ἀπὸ τὸ ἔργο του.

στό 220 π.Χ.), ὁ Γλαυκίας⁷⁹ (γύρω στό 170 π.Χ.) καί ὁ Ἡρακλείδης⁸⁰ (κατά τὸν 1ο π.Χ. αἰώνα).

Λίγο ἀργότερα γίνεται γνωστὸ ἓνα ἀξιόλογο κείμενο, ὁ Φυσιολόγος⁸¹, ποὺ γρήγορα διαδίδεται καί μεταφράζεται σὲ πολλὲς γλωσσες καί κυριαρχεῖ καί στό δυτικὸ Μεσαίωνα. Ὑπάρχει Βυζαντινὴ διασκευὴ ἔμμετρη τοῦ 14ου - 15ου αἰώνα, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ 1131 δεκαπεντασύλλαβους στίχους καί δύο πεζὰ μέρη κατανεμημένα σὲ 38 κεφάλαια. Εἶναι μιὰ Φυσικὴ Ἱστορία γραμμένη μὲ συμβολικὸ τρόπο καί χριστιανικὸ πνεῦμα, ὅπου περιγράφονται ζῶα, φυτὰ καί λίθοι καί θυμίζει λίγο τὸν Ἐπιφάνιο. Οἱ λίθοι ποὺ ἀναφέρονται στό κείμενο εἶναι ὁ ἀδάμας, ὁ ἀχάτης, τὰ μαργαριτάρια, ὁ ἰνδικὸς λίθος κ.ἄ.

Ἐνα πολὺ ἀξιόλογο κείμενο ἀποτελοῦν ἐπίσης καί οἱ Ἀλεξανδρινὲς λιθογραφίες⁸², στὶς ὁποῖες σὲ ἓνα ποίημα 770 στίχων περιγράφονται λίθοι καί οἱ ιδιότητές τους (φυλαχτά, μαγικά κ.ἄ.). Γενικά, κατὰ τὴν περίοδο αὕτῃ πιστεύεται ὅτι πολλοὶ λίθοι ἔχουν μαγικὲς ιδιότητες καί ἀπόκρυφες δυνάμεις καί χρησιμοποιοῦνται ὡς φυλαχτὰ καί ὡς φάρμακα.

Μετὰ τὴ μακρὰ καί ἐπιτυχημένη αὕτῃ διαδρομῇ, ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ ἀνανεωμένη πορεύεται σιγὰ-σιγὰ ἤδη ἀπ' τὸν καιρὸ τοῦ Ἱπποκράτη, πρὸς ἐπιστημονικοὺς δρόμους. Ἰδρύνονται πολλὲς ἱατρικὲς Σχολὲς ὅπως ἡ Σχολὴ τῆς Κνίδου Μ. Ἀσίας, τῆς Κῶ, τῆς Ρόδου, τοῦ Κρότωνα τῆς Σικελίας, τῆς Κυρήνης κ.ἄ.

Ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ ἀπὸ τὴ μιὰ βρίσκει σὲ συνεχὴ ἐπαφὴ μὲ ὅλους τοὺς γειτονικοὺς λαοὺς ὅπως π.χ. μὲ τοὺς Αἰγυπτίους, μὲ τοὺς Φοίνικες καί μὲ τοὺς Βαβυλώνιους καί ἀπὸ τὴν ἄλλη, μετὰ τὴν ἐπέκταση τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, εἰσβάλλει δυναμικὰ καί κυριαρχεῖ σ' αὐτὴν γιὰ πολλοὺς αἰῶνες.

Καί ἔτσι φτάσαμε στοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Μιλᾶμε γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὴν ἄλωση τῆς Κορίνθου (146 π.Χ.) καί μέχρι τὸ χωρισμὸ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας σὲ Δυτικὸ καί Ἀνατολικὸ κράτος (395 μ.Χ.).

79. Γλαυκίας. Γιατρός τῆς Ἀλεξάνδρειας ποὺ ἔζησε μετὰ τὸν Σεραπίωνα, γύρω στό 170 π.Χ.) καί πρὶν ἀπὸ τὸν Ἡρακλείδη. Ἀνῆκε στὴν ὁμάδα τῶν ἐμπειριῶν.

80. Ἡρακλείδης. Γιατρός τῆς Ἀλεξάνδρειας, ποὺ ἔζησε κατὰ τὸν 1ον π.Χ. αἰώνα, σχολιαστὴς τοῦ Ἱπποκράτη.

81. Φυσιολόγος. Βυζαντινὸ ποίημα τοῦ 14ου-15ου αἰώνα. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 1131 15σύλλαβους στίχους, καί 2 πεζὰ μέρη. Εἶναι μιὰ φυσικὴ ἱστορία, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἐπιφάνιο καί περιλαμβάνει καί λίθους.

82. Ἀλεξανδρινὲς λιθογραφίες. Ποίημα 770 στίχων, στό ὁποῖο ἀναφέρονται μαγικά καί φυλαχτὰ μὲ λίθους.

Σ' όλες τις μεγάλες πόλεις της άχανούς αυτοκρατορίας αναπτύσσουν τη δραστηριότητά τους διάσημοι γιατροί, θεραπευτές και μάγοι κι ανάμεσά τους πολλοί Έλληνες και χρησιμοποιούν κατά την άσκηση του λειτουργήματός τους μαγικά φυλαχτά, βότανα και λίθους.

Ο Έλληνας γιατρός από την Προύσα της Μ. Ασίας Ασκληπιάδης⁸³, ήδη από τον 1ο π.Χ. αιώνα, μεταφέρει την ελληνική ιατρική στη Ρώμη και παίζει σημαντικό ρόλο στη διάδοσή της. Διάσημοι, γιατροί και μή, στην αυτοκρατορία του 1ου π.Χ. αιώνα είναι ο Άναξίλαος⁸⁴, ο Μούσας⁸⁵, ο Εϋφορβος⁸⁶, ο Ξενοφών⁸⁷, ο Μιθριδάτης⁸⁸ κ.ά. και κατά τον επόμενο 1ο μ.Χ. αιώνα ο Κέλσος, ο Αρχιγένης, ο Ξενοκράτης ο Έφεσιος, ο Διοσκορίδης και ο Πλίνιος.

Απ' όλους αυτούς, ο Κέλσος⁸⁹ είναι διακεκριμένος Ρωμαίος γιατρός, γνωστός και ως Κικέρων των γιατρών αλλά και ως Ίπποκράτης των Ρωμαίων. Είναι κυρίως έγκυκλοπαιδιστής αλλά και συγγραφέας πολλών έργων. Το έργο του με τίτλο «De medicina» ήταν για πολύ καιρό ένα αγαπητό ιατρικό κείμενο. Στο έργο του περιλαμβάνεται αρκετή ελληνική ιατρική και φαίνεται ότι μιμήθηκε τον Ασκληπιάδη.

Ο Αρχιγένης⁹⁰ κατάγεται από την Απάμεια της Συρίας και ήταν γιατρός

83. Ασκληπιάδης. (1ος π.Χ. αιώνας). Γεννήθηκε στην Προύσα και άσκησε το επάγγελμα του γιατρού στη Ρώμη, όπου εισάγει την ελληνική ιατρική. Είναι εύφυης και προικισμένος γιατρός και εφαρμόζει ήπιες μορφές θεραπείας.

84. Άναξίλαος. Πυθαγόρειος φιλόσοφος της εποχής του Αυγούστου (άπό 27 μ.Χ.). Έζησε και άσκησε το επάγγελμα του γιατρού στη Ρώμη. Έξορίσθηκε από τον Αυτοκράτορα διότι άσχολήθηκε με την μαγεία. Πολλά από τα μαγικά του Άναξίλαου (μεταξύ αυτών πολλά με λίθους), διέσωσε ο Πλίνιος.

85. Μούσας (1ος π.Χ. αιώνας). Κατάγεται από τη Βιθυνία και είναι μαθητής του Ασκληπιάδη. Είναι γιατρός και έγραψε πολλά βιβλία με συνταγές και θεραπείες με βότανα και λίθους.

86. Εϋφορβος (1ος π.Χ. αιώνας). Είναι γιατρός, άδελφός του Μούσα. Και οι δύο κρατάνε από ιατρική οικογένεια.

87. Ξενοφών (1ος π.Χ. αιώνας). Κατάγεται από την Κω και από οικογένεια Ασκληπιαδών. Είναι μαθητής του Πραξαγόρα. Στη Ρώμη όπου άσκοϋσε την Ίατρική, έφερε τον τίτλο του «Medicus Augusti» ως προσωπικός γιατρός του Κλαυδίου.

88. Μιθριδάτης ο ΣΤ' (1ος π.Χ. αιώνας). Είναι τύραννος του Πόντου και συγγραφέας πολλών βιβλίων με φάρμακα και αντίδοτα. Ο Κρατεύας, σπουδαίος φαρμακολόγος της εποχής, που βρίσκεται στην αύλη του Μιθριδάτη, ονόμασε ένα από τα αντίδοτα «Μιθριδάτιο».

89. Κέλσος (1ος μ.Χ. αιώνας). Διάσημος Ρωμαίος γιατρός, ο μεγαλύτερος ίσως συγγραφέας ιατρικών βιβλίων της εποχής. Το έργο του «De medicina» τυπώθηκε το 1478 από τον Πάπα Νικόλαο τον Ε'.

90. Αρχιγένης (1ος μ.Χ. αιώνας). Κατάγεται από την Απάμεια της Συρίας και άσκησε την ιατρική στη Ρώμη επί Τραϊανού. Τα ιατρικά του έργα είναι πολλά και αξιόλογα.

στή Ρώμη ἐπὶ Τραϊανοῦ (98-117 μ.Χ.). Στὸ ἔργο του «Περὶ τῶν κατὰ γένους φαρμάκων» περιλαμβάνει καὶ λίθους-φάρμακα.

Ὁ Ξενοκράτης ὁ Ἐφέσιος⁹¹, γιὸς τοῦ Ζήνωνα γράφει τὸ σημαντικὸν ἔργο «Λιθογνῶμων», στὸ ὁποῖο περιγράφονται λίθοι-φάρμακα καὶ οἱ μαγικὲς καὶ θεραπευτικὲς ιδιότητές τους. Ὁ ἀετίτης, ὁ Αἰγύπτιος λίθος, ὁ αἱματίτης, ὁ ἰδὸς τοῦ σιδήρου, ὁ κρύσταλλος, ἡ σμάραγδος, ὁ ὑάκινθος κ.ἄ. εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λίθους ποὺ χρησιμοποιοῦνται ὡς φάρμακα. Κατὰ τὸν Wirbelauer, τὰ Λιθικά Σωκράτους καὶ Διονυσίου, ὅπως περιγράφονται στὸ βιβλίον «Lapidaires grecs» τῆς σειρᾶς Belles Lettres, ἀποδίδονται στὸν Ξενοκράτη⁹².

Ὁ Διοσκορίδης ὁ Πεδάνιος⁹³ (γύρω στὸ 60 μ.Χ.) εἶναι γιατρὸς καὶ φαρμακογνώστης καὶ στὸ πεντάτομο ἔργο του μὲ τίτλο «Περὶ ὕλης ἱατρικῆς» ἀναφέρει

91. Ξενοκράτης ὁ Ἐφέσιος (1ος μ.Χ. αἰώνας). Εἶναι γιὸς τοῦ Ζήνωνα καὶ στὸ ἔργο του «Λιθογνῶμων» περιγράφονται πολλοὶ λίθοι καὶ οἱ μαγικὲς καὶ θεραπευτικὲς ιδιότητές τους. Φαίνεται ὅτι σώθηκαν στὰ Ἀραβικὰ κείμενα 8 ἀποσπάσματα τῆς Ἀραβικῆς μετάφρασής του, ὅπου ἀναφέρονται οἱ λίθοι Ἀετίτης, αἰγύπτιος λίθος, αἱματίτης, κρύσταλλος, σμάραγδος, ὑάκινθος, καὶ οἱ μαγικὲς καὶ θεραπευτικὲς ιδιότητές τους. Τὸν ἀναφέρει ὁ Πλίνιος.

92. Σωκράτους καὶ Διονυσίου «Περὶ λίθων». Λίθοι: Λίθος σμάραγδος, Λίθος ὑάκινθος, Λίθος σκάνιος, Λίθος χαλκηδόνιος, Λίθος βαβυλώνιος, Λίθος σαρδάνυξ, Λίθος ὄνυχιτης, Λίθος χρυσόλιθος, Λίθος ὁπάλλιος, Λίθος ἀγάτης, Λίθος ἀνταχάτης, Λίθος δενδραχάτης, Λίθος ἰασπαχάτης, Λίθος σαρδαχάτης, Λίθος πολυζωνος, Λίθος πάγχρους, Λίθος σμυρνίτης, Λίθος χελιδόνιος, Λίθος ἱερακίτης, Λίθος δρακοντίτης, Λίθος ἀσπαλακίτης, Λίθος σαυρίτης, Λίθος φρυνίτης, Λίθος ὑανίτης.

93. Διοσκορίδης ὁ Πεδάνιος (1ος μ.Χ. αἰώνας). Εἶναι διάσημος Ἑλληνας βοτανολόγος καὶ φαρμακογνώστης, ἀλλὰ καὶ θεραπευτής. Κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀνάζαρβο τῆς Κιλικίας τῆς Μ. Ἀσίας. Εἶναι ἓνας ἔμπειρος καὶ πολυταξιδεμένος στρατιωτικὸς γιατρὸς συγγραφεὺς πολλῶν ἱατρικῶν ἔργων. Στὸ 5τομο ἔργο του μὲ τίτλο «Περὶ ὕλης ἱατρικῆς» περιγράφει πάρα πολλὰ φάρμακα καὶ μεταξὺ αὐτῶν πολλοὺς λίθους - φάρμακα ὅπως π.χ. μελαντηρία, κύανος, χρυσόκολλα, λίθος Κύμης, κιννάβαρι, μίλτος, Λημνία γῆ, ἀρσενικόν, σανδαράχη, στυπτηρία, θεῖον, κίσσηρος, νίτρον, ἄσβεστος (τίτανος), ἀδάμας, αἰγυαλίτης, ἄμμος, αἱματίτης λίθος, ἀλαβάστρινος λίθος, ἀμίαντος λίθος, ἀμπελίτις γῆ, ἀραβικὸς λίθος, ἀργυρίτης ψάμμος, ἀρμένιον, ἄστριος (ἱασπις), ἀσφαλτος, γαγάτης, γαλακτίτης λίθος, γεώδης λίθος, ἤλεκτρον (ρητίνη), γῆ Ἐρετριᾶς, γῆ κάτοπτος (ἐκ τῶν καμίνων), γῆ Κιμωλία, γῆ Λημνία, Γῆ Μηλία, Γῆ Πινιγίτις, Γῆ Σαμία, Γῆ Σελινουσία, Γῆ Χία, Λίθος Ἀσσιος, Ἰουδαϊκὸς λίθος, ὀστρακίτης λίθος, κουράλιον, κρυστάλλιον, λίθος σελήνητης, λίθος μοροχθὸς (Γαλαξίας), μαγνήτης λίθος, ὄνυχιτης, πυρίτης, σπογγίτης, σχιστὸς λίθος, φρύγιος λίθος, μάρμαρος, μελιτίτης λίθος, Μεμφίτης λίθος, μίλτος Σινωπική, Μίλτος τεκτονική, μίνιον, μολυβδίτης ἄμμος, μολυβδοειδὴς λίθος, Ναξία ἀκόνη, ὄνυξ, ὀρυκτὸν ἄλς, ὀστρακίτης λίθος, ὀφίτης λίθος, πίσσα, πισσάσφαλτος (=πιττάσφαλτος), σανδαράχη, σάπφειρος λίθος, σελήνητης λίθος, σιδηρίτης, σμύρις, σφραγίς (=γῆ Λημνία), ὑάκινθος, ψάμμος ἀργυρίτης, ὠχρα.

στο 5ο βιβλίο του πολλούς λίθους-φάρμακα ὅπως πυρίτη, στυπτηρία, κιννάβαρι, κύανο, ὠχρα, χρυσόκολλα, μίλτο, λημνία Γῆ, θεῖον, κίσσηρι, αἱματίτη, μαγνητίτη, γαγάτη, ἀλαβαστρίτη, ἀμίαντο, ἱασπι, ἀετίτη, ὀφίτη, μάρμαρο, ὀστρακίτη, σμύριδα κ.ἄ.

Ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος⁹⁴ (23-79 μ.Χ.), ἀπὸ τὸ Νέο-Κόμο (Verona) τῆς Β. Ἰταλίας, εἶναι πολυγραφότατος καὶ στὰ 37 βιβλία του μὲ τίτλο «*Historia naturalis*», περιλαμβάνει τὶς γνώσεις τῆς ἐποχῆς του δανεισμένες ἀπὸ πάρα πολλὲς πηγές, τὶς ὁποῖες καὶ ἀναφέρει. Στὰ κείμενά του ἀναφέρει καὶ συνταγὲς μὲ λίθους-φάρμακα.

Κατὰ τὸ 2ο μ.Χ. αἰῶνα στὸ προσκήνιο βρίσκονται δυὸ μεγάλοι γιατροί: ὁ Δαμιγέρων καὶ ὁ Γαληνός. Ὁ Δαμιγέρων⁹⁵ εἶναι μάγος καὶ μὲ βάση τὸ ἔργο του ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται μόνον ἀποσπάσματα στὸ Ἑλληνικὸ πρωτότυπο, δημιουργήθηκε κατὰ τὸν 5ο-6ο αἰῶνα, ἓνας κατάλογος λίθων στὰ Λατινικὰ ποὺ φέρει τὸν τίτλο «*Περὶ τῆς μαγικῆς δυνάμεως τῶν λίθων*». Γνωρίζει καὶ περιγράφει πάρα πολλοὺς λίθους⁹⁶.

94. Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος (23-79 μ.Χ.). Λατίνος συγγραφεύς. Κατάγεται ἀπὸ τὴν Verona (Novum Comum), τῆς Ἰταλίας καὶ ἦταν ἐξαιρετικὰ μορφωμένος. Στὸ ἐκτεταμένο ἔργο του μὲ τίτλο «*Historia Naturalis*» (37 βιβλία), συμπεριέλαβε τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν γνώσεων τῆς ἐποχῆς του. Μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀσχολήθηκε μὲ μέταλλα, λίθους καὶ πολύτιμους λίθους καὶ ἀναφέρει τοὺς συγγραφεῖς ποὺ χρησιμοποίησε ὡς πηγή. Στὸ κείμενο ἀναφέρονται καὶ οἱ θεραπευτικὲς ιδιότητες πολλῶν λίθων ποὺ χρησιμοποιοῦσε ὡς φάρμακα, ὅπως π.χ. μίλτος, Σινωπικὴ μίλτος, ὠχρα, κύανος, λαζουρίτης, ἀρσενικό, σανδαράχη, στυψή-στυπτήρια, μελαντήρια, ἀρμένιο, θεῖο, μίνιο, ἰός, ψιμύθιο, Χία Γῆ, Σεληνουσία Γῆ, πνιγῆτις Γῆ, ἀμπελίτης Γῆ, Κιμωλία Γῆ, Αἰγυπτία Γῆ, Μηλιάς Γῆ, Σαμία Γῆ, Ἑρέτρια Γῆ, ἄμμος Νείλου, κρητὶς, ἀργυροκρητὶς, πίσσα, ἄσφαλτος, πισσάσφαλος κ.ἄ.

95. Δαμιγέρων (2ος μ.Χ. αἰῶνας). Τὸν ἀναφέρει καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλίνιος, ὡς πηγὴ γνώσεων. Ὁ Δαμιγέρων εἶναι μάγος καὶ θεραπευτὴς καὶ στὸ ἔργο του μὲ τίτλο «*Περὶ μαγικῶν δυνάμεων τῶν λίθων*», γραμμένο στὰ Λατινικὰ, ἀναφέρει τὶς μαγικὲς καὶ θεραπευτικὲς ιδιότητες πολλῶν πολύτιμων καὶ μὴ πολύτιμων λίθων.

96. Δαμιγέρων - Evax, Λίθοι: lapis aetites, lapis heliotropius, lapis adamas, lapis memmonius, lapis diadochos, lapis smaragdus, lapis corallius, lapis exhebenus, lapis haematites, lapis chelidonium lapis chelonites, lapis ceraunius, lapis iaspis, lapis saphirus, lapis hephaestites, lapis orites, lapis achates, lapis odontolycius, lapis alectorius, lapis gagates, lapis medius, lapis syrtius, lapis capnites, lapis optallion, lapis opsianus, lapis hieracites, lapis chalcedonius, lapis lychnites, lapis topazos, lapis magnes, lapis lynguros, lapis daphnion, lapis galactites, lapis berillus, lapis selenitis, lapis panchrus, lapis colluro, lapis irisites, lapis melas, lapis gagatromeos, lapis phoenicites, lapis lyncis, lapis narcissites, lapis steatites, lapis capnites, lapis chrysolithus, lapis aegophthalmos, lapis sardo, lapis arnosteatites, lapis chelidonium, lapis anthropocrinus, lapis polyzonus, lapis pyrites, lapis chelonites, lapis diphyes, lapis alcinio, lapis adamicos lapis schistos, lapis friglites, lapis epignathion, lapis asius.

Ὁ Γαληνός⁹⁷, ἀπὸ τὴν Πέργαμο (129-199 μ.Χ.) εἶναι ὁ σημαντικότερος, μετὰ τὸν Ἱπποκράτη, Ἕλληνας γιατρούς. Σπούδασε στὴ Σμύρνη, στὴν Κόρινθο καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ στὴν Πέργαμο καὶ κατόπιν στὴ Ρώμῃ ὅπου διετέλεσε προσωπικὸς γιατρός τοῦ αὐτοκράτορα Μάρκου Αὐρηλίου. Ἐγραψε ἀναρίθμητες πραγματεῖες.

Κατὰ τὸν 3ο αἰώνα μ.Χ. ὁ Σόλινος⁹⁸ μιμεῖται τὸν Πλίνιο καὶ κατὰ τὸν 4ο μ.Χ. αἰώνα ἀσχολεῖται καὶ μὲ λίθους-φάρμακα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου Ἐπιφάνιος⁹⁹, ὁ Ὁρειβάσιος¹⁰⁰ καὶ ὁ Μάρκελλος¹⁰¹.

Τέλος κατὰ τὸν 4ο-5ο μ.Χ. αἰώνα ὁ Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός¹⁰² καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τράλλεων¹⁰³, γνωστὸς καὶ ὡς Τραλλειανὸς καὶ κατὰ τὸν 7ο αἰώνα ὁ Παῦλος ὁ

97. Γαληνός (129-199 μ.Χ.). Ἕλληνας γιατρός τῆς ἀρχαιότητος ποὺ γεννήθηκε στὴν Πέργαμο. Σπούδασε ἱατρικὴ στὴν Πέργαμο, στὴ Σμύρνη, στὴν Κόρινθο καὶ στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ταξίδεψε πολὺ καὶ κατέληξε στὴ Ρώμῃ, ὅπου ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα ὡς γιατρός τῆς αὐλῆς. Πέθανε στὴ Σικελία τὸ 199 μ.Χ. Ἐγραψε περίπου 700 μελέτες, ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζονται σήμερα γύρω στὶς 100.

98. Γάϊος Σόλινος (3ος μ.Χ. αἰώνας). Στὰ ἔργα του ἀναφέρεται συνήθως σὲ λίθους-φάρμακα, μιμούμενος τὸν Πλίνιο.

99. Ἐπιφάνιος, Ἀρχιεπίσκοπος Κύπρου (4ος μ.Χ. αἰώνας). Ἐγραψε πολλὰ θρησκευτικὰ καὶ ἱατρικὰ ἔργα. Τὸ κυριότερο ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ὁ «Φυσιολόγος», ὅπου ἀποδίδει στοὺς λίθους μαγικὰς καὶ θεραπευτικὰς ιδιότητες. Στὸ ἔργο του «Περὶ τῶν 12 λίθων», ἀναφέρει τοὺς λίθους ποὺ κοσμοῦσαν τὰ ἄμφια τοῦ ἀρχιερέως Ἀαρὼν καὶ ἦταν ὁ σάρδιος, τὸ τοπάξι, ἡ σμάραγδος, τὸ ρουμπίνι, ὁ σάπφειρος, ὁ ἱασπης, τὸ λυγγούριο, ὁ ἀχάτης, ὁ ἀμέθυστος, ὁ χρυσόλιθος, ἡ βήρυλλος καὶ ὁ ὄνυξ. Ὁ Ἐπιφάνιος ἀπέδιδε θεραπευτικὰς ιδιότητες στὸ σάρδιο, στὸ τοπάξι, στὸν σάπφειρο, στὸν ἱασπη, στὸ λυγγούριο, στὸν ἀχάτη καὶ στὸν χρυσόλιθο.

100. Ὁρειβάσιος ὁ ἐκ Περγᾶμου (325-400 μ.Χ.). Διάσημος Ἕλληνας γιατρός. Γεννήθηκε στὸ Φιλοστόργιον (Σάρδεις) τῆς Λυδίας, Μ. Ἀσίας (ἢ στὴν Πέργαμο). Τὰ ἔργα του σὲ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶναι: «Ἱατρικαὶ συνταγαί», «Περὶ παθῶν», «Εὐπόριστα» κ.ἄ.

101. Μάρκελλος (4ος μ.Χ. αἰώνας). Γεννήθηκε στὴ Γαλλία καὶ ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα, ὡς γιατρός καὶ ὡς φαρμακοποιός, ἐπὶ Θεοδοσίου Α' (379-395 μ.Χ.). Στὸ ἔργο του «Βιβλίον τῶν φαρμάκων», μέσα στὰ 36 κεφάλαιά του, ἀναφέρει τίς ἀπόψεις πολλῶν ἄλλων συγγραφέων, γιὰ ἱατρικὰ θέματα καὶ φάρμακα. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ λίθοι-φάρμακα.

102. Ἀέτιος ὁ Ἀμιδηνός (4ος-5ος μ.Χ. αἰώνας). Κατάγεται ἀπὸ τὴν Ἀμίδη τῆς Μεσοποταμίας καὶ σπούδασε ἱατρικὴ στὴν Ἀλεξάνδρεια. Ἐγκαταστάθηκε στὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπου κι ἐργάσθηκε ὡς Ἀρχίατρος τῆς αὐλῆς. Στὸ 16τομο ἔργο του, «Βιβλία ἱατρικὰ Ἐκκαίδεκα» σὲ 4 τετραβίβλους, ἀναφέρει τοὺς ἴδιους σχεδὸν μὲ τὸν Διοσκορίδην λίθους. Σὲ πολλὰ ἱατρικὰ θέματα ἀκολουθεῖ τὸν Γαληνόν, τὸν ὁποῖο καὶ συμπληρώνει μὲ δικὰς του ἀπόψεις.

103. Ἀλέξανδρος ὁ ἐκ Τράλλεων (6ος μ.Χ. αἰώνας). Διάσημος ἀρχαῖος Ἕλληνας γιατρός ἐκ Τράλλεων τῆς Λυδίας (Μ. Ἀσίας), γνωστὸς καὶ ὡς Τραλλειανός. Εἶναι συγγραφεὺς μὲ μεγάλη

Αιγινίτης¹⁰⁴, κλείνουν τὸν κύκλο τῶν θεραπευτῶν τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, τοῦ χρησιμοποιοῦν λίθους στὴ θεραπευτικὴ ἀγωγή ἀλλὰ καὶ ὡς μαγικά, φυλαχτά, σφραγιδόλιθους κ.ἄ. χρήσεις.

Στὴ Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία ἡ ἑλληνικὴ ἱατρικὴ καθιερώθηκε γιὰ πολλοὺς αἰῶνες καὶ ὑπηρετήθηκε ἀπὸ σπουδαίους μάγους, θεραπευτές, γιατροὺς καὶ φαρμακοποιούς.

Μὲ τὴν ἄλωση τῆς Ἀλεξάνδρειας ἀπὸ τοὺς Ἀραβες, τὸ 643 μ.Χ. ἀποκαθίσταται μιὰ πλήρης ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὸν Ἰνδικό, Περσικόν, Ἀραβικὸ καὶ Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ καὶ σ' ὁλόκληρο τὸν Ἀραβικὸ χῶρο μεταλαμπαδεύονται τὰ ἑλληνικὰ γράμματα, ἡ γλῶσσα, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἱατρικὴ γνώση. Ἡ κληρονομιά τοῦ Ἱπποκράτη, τοῦ Γαληνοῦ, τοῦ Ὁρειβάσιου, τοῦ Παύλου τοῦ Αἰγινίτη καὶ τόσων ἄλλων παραλαμβάνεται, μεταφράζεται στὰ ἀραβικά κι ἔτσι διατηρεῖται, ἀφομοιώνεται ἀλλὰ καὶ παραποιεῖται. Δημιουργοῦνται νέα κέντρα, ὅπως ἡ Βαγδάτη, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Κάϊρο καὶ μὲ τὴν ἐπέκταση τῶν Ἀράβων στὴν Εὐρώπη, ἡ Cordoba.

Ἀπὸ τὸ ὥραϊο βιβλίον τοῦ Steinschneider (1895) μὲ τὸν τίτλον *Arabische Lapidarien* μαθαίνουμε ὅτι, στὸν Ἀραβικὸ κόσμον κατὰ τὸ τέλος τῆς 1ης χιλιετίας ἀναπτύσσουν τὴ δραστηριότητά τους δυὸ κορυφαῖοι περσικῆς καταγωγῆς γιατροί: ὁ ἕνας εἶναι ὁ Al Rhazi¹⁰⁵ (860-932) καὶ ὁ ἄλλος ὁ Ibn Sina (= Avicenna) γνωστὸς καὶ ὡς πρίγκηπας τῶν γιατρῶν (980-1037 μ.Χ.). Ὁ Al Rhazi γράφει βιβλίον μὲ τίτλον «Kitab al hawi» καὶ ὁ Ibn Sina¹⁰⁶ δυὸ βιβλία: α) *Περὶ ἰάσεως* καὶ β) *Κανὼν ἱατρικῆς*. Γίνονται πρωτοπόροι τῆς Ἀραβικῆς ἱατρικῆς καὶ ἀλλάζουν ριζικὰ βασικὲς ἀντιλήψεις ἐπὶ τοῦ θέματος. Ἡ ἀραβικὴ ἱατρικὴ γίνεται πιδὺ ὀλιστικὴ καὶ οἱ λίθοι-φάρμακα χρησιμοποιοῦνται πλέον καὶ ἐσωτερικῶς κυρίως γιὰ τὶς φυ-

μόρφωση, καὶ τὰ ἱατρικὰ ἔργα του εἶναι πολλὰ. Τὸ κυριότερον ἀπ' αὐτὰ μὲ τίτλον «Βιβλία Ἱατρικὰ δυοκαίδεκα» (12). Ἀσκήσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γιατροῦ στὴ Ρώμη, Γαλλία καὶ Ἰσπανία καὶ πίστευε στὰ μαγικά καὶ στὰ φυλαχτά. Ὡς μαγικούς λίθους ἀναφέρει τὸν χαλαζία, τὸν ἀχάτη, τὸ τουρκουάζ, κ.ἄ.

104. Παῦλος ὁ Αἰγινίτης (2ο μισὸ τοῦ 7ου μ.Χ. αἰῶνα). Κατάγεται ἀπὸ τὴν Αἰγίνα. Σπούδασε γιατρὸς στὴν Ἀθήνα καὶ συμπλήρωσε τὴν μόρφωσή του στὴν Ἀλεξάνδρεια. Τὸ σημαντικότερον ἀπὸ τὰ ἔργα του εἶναι ἐπτάτομον καὶ φέρει τὸν τίτλον «De re medica».

105. Al Rhazi (860-932). Ἀραβας γιατρός, περσικῆς καταγωγῆς, πρωτοπόρος τῆς Ἀραβικῆς Ἱατρικῆς. Τὸ σημαντικότερον ἔργο του φέρει τὸν τίτλον «Kitab al hawi».

106. Ibn Sina (Avicenna) (980-1037). Ἀραβας γιατρός, φιλόσοφος καὶ φυσιογνώστης, περσικῆς καταγωγῆς. Εἶναι πρωτοπόρος τῆς Ἀραβικῆς Ἱατρικῆς. Τὰ σημαντικότερα ἔργα του εἶναι «Ὁ Κανὼν ἱατρικῆς», καὶ τὸ «Περὶ ἰάσεως». Ὡς λίθους - φάρμακα, χρησιμοποιοῖ ὕακινθο, κοράλλια, μαργαριτάρια, ἤλεκτρο, lapis lazuli κ.ἄ. Ὁ Ibn Sina ἔδρασε κυρίως στὴν Buchara.

σικές και χημικές ιδιότητες που έχουν. Οί 'Αραβες δὲν φοροῦν φυλαχτά. Σιγά-σιγά ἐμφανίζονται σπουδαῖοι γιατροὶ ὅπως οἱ: Honein, Costa ben Luca, ὁ φαρμακολόγος Abn Mansur Muwaffak bin Ali Harawi, ὁ Ibn al Djezzar, ὁ Aru Reichan Biruni, ὁ Al Gafiki, ὁ Mesue ὁ Ibn al Beithar, ὁ Tifashi, ὁ Serapion κ.ἄ.

Χρησιμοποιοῦν λίθους-φάρμακα κυρίως ὁ Ibn Sina, ὁ Tifashi¹⁰⁷ καὶ ὁ Mesue¹⁰⁸.

Μὲ τὴν ἐξάπλωση τῶν 'Αράβων ἀπὸ τὸν Περσικὸ κόλπο μέχρι τὸν Ἀτλαντικὸ ὠκεανό, διαδίδονται καὶ καθιερώνονται οἱ 'Αραβο-Ἀνατολικές ἱατρικὲς γνώσεις καὶ φυσικὰ οἱ λιθοθεραπεῖες, ποὺ ἐφαρμόζονται πλέον παντοῦ μὲ κέντρα τῇ Βαγδάτῃ, τὴν Πόλῃ, τὴν Ἀντιόχεια, τὴν Ἀλεξάνδρεια, τὸ Κάιρο, τὴν Καρθαγένη καὶ μὲ τὸ πέρασμα τῶν 'Αράβων στὴν Εὐρώπη, τὴν Cordoba. Κι ἔτσι τῇ διαμορφωμένῃ πλέον ἱατρικῇ τους οἱ 'Αραβες τὴ μεταφέρουν ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ διὰ τῆς Β. Ἀφρικῆς στὴν Εὐρώπη. Τῇ μετάφραση τῶν ἱατρικῶν κειμένων ἀπὸ τὰ Ἀραβικὰ στὰ Λατινικὰ μεταφέρει ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανός¹⁰⁹, μὲ τὸ ἔργο του «De gradibus». Ἐργάστηκε στὸ μοναστήρι τοῦ Monte Cassino καὶ κατόπιν στὴν Ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Salerno, ποὺ ἀπετέλεσε τὴ μήτρα ὥστε νὰ ἰδρυθεῖ στὴν Ἱταλία δεύτερη Ἱατρικὴ Σχολὴ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Bologna (1113) ἀλλὰ καὶ τρίτη στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας (1222). Ἀκολούθησαν ἡ Ἱατρικὴ Σχολὴ τοῦ Παρισιοῦ (1110) καὶ τοῦ Montpellier (1181) στὴ Γαλλία, τῆς Ὁξφόρδης (1167) στὴν Ἀγγλία καὶ κατόπιν τοῦ Toledo τῆς Ἰσπανίας, ὅπου ἐργάστηκε στὴ μετάφραση ἱατρικῶν ἔργων στὰ λατινικὰ ὁ Γεράρδος τῆς Κρεμόνα (†1187)¹¹⁰.

107. Ὁ Abul Abbas Ahmed ben jusuf ben Ahmed Tifashi, στὸ «Περὶ λίθων» βιβλίό του, σὲ 25 κεφάλαια, περιγράφει πολλοὺς λίθους (μαργαριτάρια, ὑάκινθος, ρουμπίνι, τοπάζιο, σάπφειρος, σμάραγδος, βήρυλλος, ζirkόνιο, γρανάτης, ἀδάμας, ὀφθαλμὸς γαλῆς, τουρκουάζ, καρνεόλης, ἀχάτης, ὄνυξ, μαγνητίτης, σμύρις, μαλαχίτης, lapis lazuli, κοράλλι, ὀψιδιανός, ἀμέθυστος, αἱματίτης, νεφρίτης, ἱασις, ὀρεῖα κρύσταλλος, τάλκης, μαρμαρυγίας) ἀλλὰ καὶ τὴ φαρμακευτικὴ τους δράση καὶ ἱατρικὴ τους χρῆση.

108. Ὁ Mesue εἶναι φαρμακολόγος καὶ στὸ φαρμακευτικὸ του βιβλίό μὲ τίτλο «Electuarium ex gemmis» γράφει ὅτι θεραπεύει τίς ἀρρώστιες μὲ πολύτιμους λίθους (ὑάκινθος, ρουμπίνι, σάπφειρος, τοπάζιο, σμάραγδος κ.ἄ.).

109. Κωνσταντῖνος ὁ Ἀφρικανός (1020-1087). Ζεῖ στὴ Β. Ἀφρικῇ. Ἀπὸ τὴν Καρθαγένη φθάνει στὴ Σικελία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Salerno ὅπου συμπληρώνει τὴ μόρφωσή του. Κατόπιν ἐγκαταστάθηκε στὸ Μοναστήρι τοῦ Monte Cassino, ὅπου μεταφράζει ἀπὸ τὰ Ἀραβικὰ στὰ Λατινικὰ, περὶ τὰ 40 ἱατρικὰ κυρίως ἔργα. Ἡ πιὸ σημαντικὴ προσφορά του εἶναι ἡ ἐπανεισαγωγὴ ἀπὸ τοὺς Ἀραβες στὴ Δύση, τῆς Ἑλληνικῆς Ἱατρικῆς (Ἱπποκράτης, Γαληνός) καὶ φιλοσοφίας.

110. Γεράρδος τῆς Κρεμόνα (†1187). Στὸ Τολέδο τῆς Ἰσπανίας, ὅπου πέρασε ὅλη τὴ ζωὴ του, μετέφρασε ἀπὸ τὰ Ἀραβικὰ στὰ Λατινικὰ, ἔργα Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων φιλοσόφων.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Μεσαίωνα ἡ ἱατρικὴ περνᾷ σιγά-σιγά στὰ χέρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ στοὺς Καθηγητὲς γιатρoύς καὶ μέχρι τὸ 1452 ἐπεβάλλετο ἡ ἀγαμία—ἦσαν δηλαδὴ κληρικοὶ-γιατροί. Ἡ Μεσαιωνικὴ ἱατρικὴ ποὺ ἔχει στοιχεῖα ἀπὸ πολλὰς πηγὰς καὶ χρησιμοποιοῖ πολλὰ μαγικά καὶ ἄλλα παρόμοια, καλύπτει τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ 500 ἕως τὸ 1500 μ.Χ. καὶ διακρίνεται α) σὲ μοναστικὴ ἱατρικὴ, ποὺ ἀσκεῖται κυρίως ἀπὸ μοναχοὺς καὶ β) σὲ σχολαστικὴ ἱατρικὴ, ποὺ διδάσκεται στὰ σχολεῖα καὶ ἀσκεῖται ἀπὸ γιатρoύς καὶ θεραπευτὲς.

Θὰ ἦταν σοβαρὴ παράλειψις ἂν στὰ ἀραβικά «Λιθικά» δὲν ἀνέφερα καὶ τὸ «Περὶ Λίθων» βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλη¹¹¹. Πρόκειται γιὰ ἓνα κείμενον ποὺ κατὰ τὸ παρελθὸν προβλημάτισε σοβαρὰ τὸν ἐπιστημονικὸ κόσμον (Rose, 1875, de Mely, 1894 καὶ Ruska, 1921), ἀφοῦ ἦταν γνωστὸ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης οὐδέποτε ἔγραψε βιβλίον περὶ λίθων. Πράγματι γύρω στὸ 1800, ὁ Silvestre de Sacy ἀνέφερε ὅτι στὴ Βασιλικὴ βιβλιοθήκῃ (ποὺ συνέχειά της εἶναι ἡ σημερινὴ Bibliothèque Nationale de Paris), βρῆκε ἀραβικὸ κείμενον περὶ λίθων ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἀριστοτέλη (τὸ «Περὶ Λίθων βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλη»). Ἀργότερα διαπιστώνεται ὅτι τὸ ἀραβικὸ αὐτὸ κείμενον ὑπάρχει καὶ στὰ ἐβραϊκά πάλι στὸ Παρίσι ἀλλὰ καὶ στὴν Hof- und Staatsbibliothek τοῦ Μονάχου, ἀλλὰ καὶ στὰ λατινικά στὸ Luttich καὶ στὸ Montpellier.

Ἀπὸ τὴ μελέτῃ καὶ σύγκρισιν ὧν τῶν ἐκδόσεων τοῦ «Περὶ Λίθων βιβλίου τοῦ Ἀριστοτέλη»! φαίνεται σαφῶς ὅτι ἔχουν μεταφραστῇ ἐλληνικά Λιθικά στὰ ἀραβικά, ἴσως ἀπὸ τὸν Luca ben Serapion. Τὸ ἐβραϊκὸ κείμενον μεταφράστηκε ἀπὸ

¹¹¹ Ἐχει μεταφράσει πάνω ἀπὸ 80 ἔργα ἀρχαίων ἐλλήνων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Ἀριστοτέλη, τοῦ Εὐκλείδου, τοῦ Γαληνοῦ, τὸν «Κανόνα Ἰατρικῆς» τοῦ Avicenna καὶ πολλὰ ἄλλα ἔργα.

111. Τὸ «Περὶ λίθων βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλη»! Γιὰ τὸ κείμενον αὐτὸ ὁ S. de Sacy γράφει τὰ ἑξῆς: ἡ Βασιλικὴ βιβλιοθήκῃ κατέχει ἓνα χειρόγραφο κείμενον γιὰ λίθους καὶ μέταλλα, ποὺ ἀποδίδεται στὸν Ἀριστοτέλη καὶ μεταφράστηκε στὰ ἀραβικά ἀπὸ τὸν Luca, γιὸ τοῦ Serapion. Αὐτὸ τὸ χειρόγραφο εἶναι καταχωρισμένον μὲ τὸν ἀριθμὸ 402 μεταξὺ τῶν ἀνατολικῶν χειρογράφων τοῦ Ἰδρύματος Saint Germain des Près. Στὸ κείμενον γίνεται λόγος γιὰ τὴ φύσιν, τὸ χρῶμα, τὴν ποιότητα καὶ τὴν προέλευσιν 700 περίπου λίθων. Στὸ βιβλίον αὐτὸ περιλαμβάνονται πολλοὶ λίθοι ὅπως π.χ. τὸ μαργαριτάρι, ἡ σμάραγδος, τὸ κορούνδιον, ὁ γρανάτης, ὁ καρνεόλης, ὁ ὄνυξ, ὁ μαλακίτης, ὁ ἀδάμας, ἡ σμύρις, τὸ τυρκουάζ, ὁ λαζουρίτης, τὸ θεῖον, τὸ ρουμπίνι, ὁ μαγνητίτης, ὁ χαλαζίας, ὁ ἀλίτης, ὁ βόραξ, ἡ σόδα, ἡ στυπτηρία, ὁ μαρμαρυγίας, ὁ γαληνίτης, τὸ κοράλλι, ἡ κίσσηρις, ὁ σάπφειρος, τὸ τοπάζιον, ὁ ἀμέθυστος, ὁ χρυσός, ὁ ἄργυρος, ὁ χαλκός, ἡ ὕαλος κ.ἄ. Ὁ καθορισμὸς τῶν ὀρυκτῶν εἰδῶν στὸ κείμενον εἶναι δύσκολος καὶ ἐπισηφαλὴς π.χ. μὲ τὸ ὄνομα jacut ἐννοοῦν ρουμπίνι, σαπφείρι, τοπάζιον, ἀμέθυστο, κορούνδιον κ.ἄ. Οἱ λίθοι εἶναι ταξινομημένοι σε φυσικὰς ὁμάδας καὶ δίνονται οἱ φυσικαί, χημικαί, μαγικαί, θεραπευτικαί κ.ἄ. ἰδιότητες καὶ δυνάμεις. τὰ ἀραβικά καὶ τὸ λατινικὸ ἀπὸ τὰ ἐβραϊκά. Ἀπὸ τὰ κείμενα ποὺ σώζονται, τὸ πιὸ παλιὸ καὶ αὐθεντικὸ εἶναι τὸ Παρισινὸν κείμενον.

Καί φθάσαμε στοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους. Μιλᾶμε γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀπὸ τὸ χωρισμὸ τῆς Ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας σὲ δυτικὸ καὶ ἀνατολικὸ κράτος (395 μ.Χ.) μέχρι τὴν Ἀλωση τῆς Πόλης (1453 μ.Χ.). Στὴν ἀνατολικὴ αὐτοκρατορία (τὸ Βυζάντιο) ζοῦν καὶ ἀναπτύσσουν τὴ δραστηριότητά τους πολλοὶ γιατροί. Ἔτσι π.χ. κατὰ τὸν 7ο αἰῶνα ὁ Παῦλος ὁ Αἰγινίτης εἶναι κυριαρχοῦσα φυσιογνωμία καὶ οἱ ἀπόψεις τοῦ Ἱπποκράτη καὶ τοῦ Γαληνοῦ (ἀλλὰ καὶ τοῦ Διοσκορίδη) διαχέονται πρὸς κάθε κατεύθυνση. Ἡ Κωνσταντινούπολη ἔχει ἐξελιχθεῖ σὲ σημαντικὸ ἱατρικὸ καὶ φαρμακευτικὸ κέντρο.

Οἱ Βυζαντινοὶ γνωρίζουν πολλοὺς λίθους, πιστεύουν στὶς ὑπερφυσικὲς θεραπευτικὲς δυνάμεις τους καὶ χρησιμοποιοῦν πολλοὺς ἀπ' αὐτούς. Ἦδη ἀπὸ τὸν 6ο αἰῶνα, οἱ ντόπιοι μιλᾶνε γιὰ τὸν λαζούριο λίθο καὶ γιὰ τὶς καλὲς του ιδιότητες.

Στὸ Βυζάντιο ἀναπτύσσει τὴ δράση του ὁ Μιχαὴλ Ψελλός¹¹². Ὁ κατὰ κόσμον Κωνσταντῖνος εἶναι μιὰ μεγάλη πνευματικὴ μορφή τοῦ Βυζαντίου. Καταγόταν ἀπὸ τὴ Νικομήδεια ὅπου γεννήθηκε τὸ 1018. Σπούδασε κοντὰ στὸν Νικήτα Βυζάντιο καὶ στὸν Ἰωάννη Μαυρόποδα ἀλλὰ καὶ κοντὰ σὲ ἄλλους κορυφαίους τοῦ πνεύματος τοῦ 11ου αἰῶνα καὶ ἀπέκτησε βαθύτατη καὶ ἐκτεταμένη παιδεία.

Ἀνέπτυξε καὶ πολιτικὴ δράση καὶ ὑπηρέτησε ὡς Ὑπουργὸς κοντὰ σὲ πολλοὺς Αὐτοκράτορες καὶ ἐξελίχθηκε «παραδυναστεύων τῷ Βασιλεῖ».

Μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πόλης, δίδασκε ἐκεῖ ὡς Ὑπατος τῶν Φιλοσόφων. Τὸ 1054 καταφεύγει σὲ μοναστήρι καὶ ἀπὸ Κωνσταντῖνος γίνε-ται ὁ μοναχὸς Μιχαήλ. Εἶναι καλὸς χριστιανὸς καὶ βαθὺς γνώστης τῶν ἀρχαίων κειμένων.

Τὸ συγγραφικὸ ἔργο του καλύπτει εὐρὺ γνωστικὸ πεδίο, ὅπως Θεολογία, Φιλοσοφία, Ἀστρονομία, Ἀριθμητικὴ, Γεωμετρία, Ρητορικὴ, Δίκαιο, Ἱστορία, Λαογραφία, Μουσικὴ ἀλλὰ καὶ Ἱατρικὴ. Στὸ ἔργο του «Περὶ Λίθων Δυνάμεων», ἀπ' ὅπου καὶ δανείστηκα τὸν τίτλο τῆς σημερινῆς ὁμιλίας μου, ἀναφέρονται 34 λίθοι τοὺς ὁποίους χρησιμοποιοῦ ὡς φάρμακα κατὰ συγκεκριμένων ἀσθενειῶν¹¹³.

112. Μ. Ψελλός (1018-1096). Μεγάλη πνευματικὴ μορφή τοῦ Βυζαντίου. Γεννήθηκε τὸ 1018, κοντὰ στὸ Μοναστήρι Ναρσοῦ, τῆς Κωνσταντινουπόλεως, στὸ ὁποῖο ἀργότερα ἐγκαταστάθηκε ὡς μοναχὸς Μιχαήλ. Ἀπέκτησε ὠρὶς βαθύτατη μόρφωση καὶ ἦταν γνώστης τῶν ἀρχαίων κειμένων. Διετέλεσε Ὑπουργὸς καὶ ἐξελίχθη ὡς «Παραδυναστεύων τῷ Βασιλεῖ». Ἐπὶ 9 ἔτη, διηύθυνε τὸ «Γυμνάσιον» τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς Ὑπέρτιμος καὶ Ὑπατος τῶν Φιλοσόφων.

113. *Περὶ λίθων δυνάμεων* - λίθοι : ὀνοκάρδιον, ὀλκάδα, σπογγίτης, λειμωνιάτης, λιγκούριον, τριγλίτης, τριόφθαλμος, σακκούδιον, συριγγίτης, σχιστὸς λίθος, ἀδάμας Αἰματίτης, ἀμέθυστος,

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, η θεραπευτική στο Βυζάντιο περιέχει ακόμα ειδωλολατρικά μαγικά και σατανικά ακόμη στοιχεΐα στα όποια εναντιώνεται και αντιστέκεται σθεναρά ο Χριστιανισμός ο οποίος στο μεταξύ γιγαντώθηκε κι απλώθηκε παντού.

Λίγο αργότερα εμφανίζονται ξαφνικά κατά το 12ο αιώνα, στην καρδιά της Δύσης, η γερμανίδα Hildegard von Bingen και κατά το 13ο αιώνα, στην καρδιά της Ανατολής, ο Νικόλαος Μυρεψός. Η πρώτη είναι ήγουμένη στο μοναστήρι των Βενεδικτίνων του Kuperstberg του Bingen και συγγραφέας Λιθικών. Ο δεύτερος είναι διάσημος γιατρός και συγγραφέας Ιατρικών έργων, στην Κωνσταντινούπολη.

Η ήγουμένη Hildegard von Bingen¹¹⁴, στο «Περὶ Λίθων» έργο της δίνει θεοσοφική θεώρηση για τη γένεση και τη χρήση των λίθων. Στις θεραπείες χρησιμοποιεί κατ' αρχήν τους λίθους της Αγίας Γραφής αλλά και άλλους λίθους και είναι επηρεασμένη από τον Marbodius καθώς και από άλλα Λιθικά κείμενα.

Από πολλούς θεωρείται μυστικίστρια και είναι γνωστή ως η «Σίβυλλα του Ρήνου» με όράματα κατά την παιδική της ηλικία, πολλά από τα όποια καταχωρήθηκαν αργότερα στο έργο της «Scivias».

Στο βιβλίο της «Liber de lapidibus» αναφέρεται στη λάμψη και στη δύναμη πολύτιμων και ήμιπολύτιμων λίθων, τους οποίους χρησιμοποιεί στη θεραπεία ασθενειών.

Ο Νικόλαος Μυρεψός¹¹⁵ συνέγραψε σημαντικά Ιατρικά έργα. Οί συνταγές του συλλέχθηκαν από κάποιον Άλεξανδρινό Έλληνα και με τον τίτλο «Δυναμερόν» άπετέλεσαν για μεγάλο χρονικό διάστημα σέ Ανατολή και Δύση «συνταγολόγιο». Το έργο αυτό περιλαμβάνει 2.656 συνταγές κι άσκησε σημαντική επίδραση στο Δυτικό μεσαίωνα μέχρι το 17ο αιώνα. Ός φάρμακα χρησιμοποιήθηκαν οί λίθοι σάπφειρος, σμάραγδος, ΐασπις, αίματίτης, lapis lazuli, λυγγούριο, γαγάτης, κρύσταλλος, κοράλλια και μαργαριτάρια κ.ά.

άνθραξ, άχάτης, βήρυλλος, γαλακτίτης, ηλεκτρον, ΐασπις, ΐδαίος δάκτυλος, κρύσταλλος, λυχνίτης, μάγνης λίθος, όνυξ, σάπφειρος, σαρδόνυξ, σεληνίτης, σμάραγδος, ύακινθος, χαλαζίας, τοπάζιος λίθος.

114. Hildegard von Bingen. Έγουμένη της Μονής των Βενεδικτίνων στο Kuperstberg του Bingen. Αγία της Καθολικής Έκκλησίας. Γεννήθηκε το 1098 και πέθανε το 1179. Έφαρμόζει μοναστηριακή Ιατρική και στις θεραπείες χρησιμοποιεί και λίθους-φάρμακα. Τα βασικά έργα της: «Scivias» και «Liber de lapidibus».

115. Νικόλαος Μυρεψός (13ος αιώνας). Διάσημος γιατρός και φαρμακοποιός του Βυζαντίου αλλά και συγγραφές Ιατρικών έργων.

Ἀνεφέρθη ἤδη ὅτι ἡ ἱατρικὴ περὶ σιγὰ-σιγὰ σὲ Ἀνατολὴ καὶ Δύση στὰ χέρια τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπηρετεῖται κυρίως στὰ Μοναστήρια.

Κορυφαῖοι κληρικοὶ σ' αὐτὴ τὴ δραστηριότητα εἶναι στὴν Ἀνατολὴ ὁ Ἐπίσκοπος Κύπρου Ἐπιφάνιος καὶ ὁ μοναχὸς Μιχαὴλ Ψελλός, ἐνῶ στὴ Δύση ξεχωρίζουν στὴν Ἰσπανία ὁ Ἐπίσκοπος Σεβίλλης Ἰσίδωρος (570 - 636), στὴ Γαλλία ὁ Ἐπίσκοπος Marbodus, στὴ Γερμανία ὁ ἀββᾶς Maurus καὶ στὴν Ἰταλία ὁ Ἡγούμενος τῆς μονῆς τοῦ Monte Cassino. Στὶς θεραπεῖες ποὺ ἐφαρμόζουν, ὅλοι τοὺς χρησιμοποιοῦν ἀκόμα μαγικὰ (εὐχὲς καὶ ξόρκια), βότανα καὶ λίθους.

Μετὰ τὴ σύντομη αὐτὴ ἀναδρομὴ ἃς δοῦμε τώρα ἐν συντομίᾳ τοὺς λίθους ποὺ χρησιμοποιήσαν ὡς φυλαχτὰ καὶ φάρμακα οἱ ἀρχαῖοι λαοί, σύμφωνα μὲ τὶς πηγές.

1. Ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν αὐτοφυῶν στοιχείων χρησιμοποιοῦνται ὡς φάρμακα τέσσερα κυρίως στοιχεῖα:

ὁ ἀδάμας, C

ὁ γαγγάνης, C

τὸ θεῖο, S

τὸ ἤλεκτρο, (AuAg) ἢ ὡς ρητίνη.

2. Ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν θειούχων ὀρυκτῶν χρησιμοποιήθηκαν ὡς φάρμακα τρία κυρίως ὀρυκτά:

ὁ πυρίτης, FeS_2

τὸ κιννάβαρι, HgS

ἡ σανδαράχη AsS (ἐρυθρὰ)— As_2S_3 (κίτρινη)

3. Ἀπὸ τὰ ἀλογονοῦχα ὀρυκτὰ χρησιμοποιήθηκε ὡς φάρμακο:

ὁ ἀλίτης (ὀρυκτὸ ἅλας), NaCl

4. Ἀπὸ τὰ ὀξειδία χρησιμοποιήθηκαν ὡς φάρμακα τέσσερα κυρίως ὀρυκτά:

τὸ κορούνδιο (ρουμπίνι, σάπφειρος), $\alpha\text{-Al}_2\text{O}_3$

ὁ μαγνητίτης, $\text{FeO} \cdot \text{Fe}_2\text{O}_3$

ἡ σμύρις (κορούνδιο + μαγνητίτης)

ὁ αἱματίτης, Fe_2O_3

5. Ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν ὕδροξειδίων χρησιμοποιήθηκαν ὡς φάρμακα:

ὁ μίλτος

ἡ ὥχρα, $\text{FeO} \cdot \text{OH}$

ὁ ἀετόλιθος (Ἀετίτης)

6. Ἀπὸ τὰ ἀνθρακικὰ ὀρυκτὰ χρησιμοποιήθηκαν ὡς φάρμακα κυρίως:

ὁ κύανος (ἄζουρίτης), $\text{Cu}_3 [(\text{OH}) / \text{CO}_3]_2$

ὁ μαλαχίτης, $\text{Cu}_2 [(\text{OH})_2 / \text{CO}_3]$

7. Ἀπὸ τὰ θεϊκὰ ὄρυκτὰ χρησιμοποιοῦνθην ὡς φάρμακα:

ἡ γύψος, $\text{Ca} (\text{SO}_4) \cdot 2\text{H}_2\text{O}$

τὸ ἀλάβαστρο (κρυπτοκρυσταλλικὴ γύψος)

ἡ στυπτηρία, $\text{KAl} [\text{SO}_4]_2 \cdot 12\text{H}_2\text{O}$

8. Ἀπὸ τὰ φωσφορικὰ ὄρυκτὰ χρησιμοποιοῦνθην ὡς φάρμακα:

ὁ Λαζουλίτης (Mg, Fe) $\text{Al}_2 [\text{OH} / \text{PO}_4]_2$

τὸ Turquoise (Turkis) $\text{Cu Al}_6 [(\text{OH})_8 / (\text{PO}_4)_4] \cdot 5\text{H}_2\text{O}$

9. Τὰ ὄρυκτὰ τῆς ομάδας τοῦ SiO_2 ποὺ χρησιμοποιοῦνθην ὡς φυλαχτὰ καὶ ὡς φάρμακα εἶναι τὰ πιδὼ κάτω:

κρύσταλλος	ὀπάλλιος	χαλκηδόνιος
χαλαζίας	ἀχάτης	σάρδιος
ἀμέθυστος	δενδραχάτης	ὄνυξ
καπνίας	ἱασπιδίς	σαρδόνυξ
κιτρίνης		καρνέλης
ροδόχρους		ἡλιοτρόπιος
πράσιος		αἵματοειδής
γαλακτίτης		

10. Τὰ πυριτικά ὄρυκτὰ ποὺ χρησιμοποιοῦνθην ὡς φυλαχτὰ καὶ φάρμακα εἶναι τὰ πιδὼ κάτω:

τρίγληνα

τριγλίτης

τριόφθαλμος

ὀλιβίνης, κυρίως ἡ ποικιλία χρυσόλιθος, $(\text{Mg}, \text{Fe})_2 [\text{SiO}_4]$

τοπάζιο, $\text{Al}_2 [\text{F}_2 / \text{SiO}_4]$

ζιρκόνιο, κυρίως ἡ ποικιλία ὑάκινθος, $\text{Zr}[\text{SiO}_4]$

βήρυλλος $\text{Al}_2\text{Be}_3[\text{Si}_6\text{O}_{18}]$, κυρίως ἡ ποικιλία σμάραγδος

καὶ ἡ χρυσοβήρυλλος, Al_2BeO_4

λαζουρίτης (lapis lazuli), $(\text{Na}, \text{Ca})_8 [(\text{SO}_4, \text{S}, \text{Cl})_2 / (\text{AlSiO}_4)_6]$

ἀκτινόλιθος, κυρίως ἡ ποικιλία νεφρίτης, $\text{Ca}_2 (\text{Mg}, \text{Fe})_5 [\text{OH}, \text{F}] / \text{Si}_4\text{O}_{11}]_2$

χρυσόκολλα, $\text{CuSiO}_3 \cdot \text{Aq}$

σεληνίτης (ἄστριος), $\text{K} [\text{AlSi}_3\text{O}_8]$

στεατίτης, $\text{Mg}_3 [(\text{OH})_2 / \text{Si}_4\text{O}_{10}]$

11. Λίθοι

βιογενεῖς λίθοι (σπόγγοι, κοράλλια, ὄστρακα, μαργαριτάρια)

ἀπολιθώματα

ὀψιανὸς (ὀψιδιανὸς)

κίσσηρις

σχιστὸς λίθος

βάρβαρος λίθος

ὀφίτης λίθος

ὀστρίτης λίθος

σκορπίος λίθος

λυχνίτης λίθος

νεβρίτης λίθος

ἰδαῖος δάκτυλος

12. Γαῖες

Μηλιάς Γῆ

Κιμωλία Γῆ

Σαμία Γῆ

Ἐρέτρια Γῆ

Λημνία Γῆ

Χία Γῆ

Πολλὰ ἀπ' αὐτὰ τὰ φάρμακα θὰ σαρώσει σύντομα ἡ ραγδαῖα ἀναπτυσσόμενη, στὸν καιρὸ τοῦ Παράκελσου, σύγχρονη χημεία καὶ ἀπὸ τὰ βότανα καὶ τοὺς λίθους θὰ φτάσουμε στὴ Φαρμακογνωσία καὶ τὴ Φαρμακολογία, ἡ ὁποία θὰ ἐκτοπίσει τοὺς πρὶ πολλοὺς λίθους καὶ θὰ κρατήσῃ ἐκείνους μόνο πού εἶναι χρήσιμοι χάρις στὶς φυσικὲς καὶ χημικὲς ιδιότητές τους. Καὶ αὐτὸ σημαίνει τέλος μὲ τοὺς λίθους; Ἔτσι τουλάχιστον νομίζουμε, γιατί ἐνῶ βρισκόμαστε στὸν προθάλαμο τοῦ 2000, παντοῦ βρίσκει κανεὶς σήμερα λίθους γιὰ τὸ μάτιασμα, δαχτυλίδια πού φέρνουν τύχη, κολιέ μὲ λίθους πού προστατεύουν ἀπὸ ἀτυχήματα καὶ λίθους γιὰ κάθε χρῆση. Κι ἂς μὴ ξεχνᾶμε καὶ τὶς θαλασσιᾶς τὶς χάντρες.

Σήμερα σὲ διάφορα λαϊκὰ ἔντυπα καὶ βιβλία διαβάζει κανεὶς ὅτι:

— Ὁ Ἀχάτης προστατεύει ἀπὸ τοὺς κωλικούς καὶ τὶς ἀσθένειες τῶν νεφρῶν.

— Ὁ Μαῦρος Ἀχάτης προστατεύει ἀπὸ τὰ μύση καὶ τοὺς φθόνους καὶ μᾶς κάμνει ἀνίκητους.

— Ὁ Ἐρυθρὸς Ἀχάτης προστατεύει ἀπὸ δῆγματα ἐρπετῶν καὶ ἀπὸ θύελλες καὶ κεραυνούς.

— Τὸ Ἥλεκτρο ὡς περιδέραιο προφυλάσσει τὰ παιδιὰ ἀπὸ σπασμούς.

— Ὁ Ἀμέθυστος προφυλάσσει ἀπὸ τὴ μέθη καὶ τὴ δηλητηρίαση.

— Ὁ Χρυσόλιθος προφυλάσσει ἀπὸ ποδάγρα καὶ τρέλα.

- Τὸ Κοράλλι προφυλάσσει ἀπὸ ἐπιδημίες.
- 'Ο Αἱματίτης ὁδηγεῖ σὲ καλὴ ἐκβαση τοὺς δικαστικούς ἀγῶνες.
- 'Ο 'Ονυξ ἐξαφανίζει τοὺς ἐφιάλτες.
- Τὸ Ρουμπίνι διώχνει τὶς λύπες καὶ προστατεύει ἀπὸ ἐρωτικές ἀπογοητεύσεις.
- 'Ο Σάπφειρος χαρίζει υγεία, διατηρεῖ καλὴ ὄραση καὶ προφυλάσσει ἀπὸ παρεκτροπές.
- 'Ο Σαρδόνυξ ὁδηγεῖ σὲ τιμές καὶ δόξα.
- Τὸ Τυρκουάζ προφυλάσσει ἀπὸ κινδύνους ταξιδιοῦ.
- 'Ο 'Αδάμας παρέχει εὐλικρίνεια, εὐθύτητα καὶ σταθερότητα.
- 'Η Σμάραγδος δυναμώνει τὸν ἔρωτα καὶ προστατεύει ἀπὸ τὴν ἀπιστία.
- Τὸ Τοπάζιο προφυλάσσει ἀπὸ μίσος καὶ ἐκδικήσεις.

Θυμᾶμαι καὶ θὰ σᾶς ἀναφέρω ὅτι στὰ παιδικά μου χρόνια ἡ γιαγιά μου κάθε πρωὶ γέμιζε μιὰ τσαγιέρα μὲ δροσερὸ νερὸ καὶ ἀφοῦ ἔριχνε μέσα ἓνα μαῦρο πορῶδη λίθο, ποὺ μοῦ θυμίζει μετεωρίτη, πότιζε ἐμένα καὶ τ' ἀδέρφια μου πρὶν φύγουμε γιὰ τὸ σχολεῖο. Μὲ τὸ λίθο αὐτό, ἡ μακαρίτισσα ἡ γιαγιά μου ἦταν βέβαιη ὅτι μᾶς προστάτευε ἀπὸ τὸ κακό.

Θὰ πεῖτε πῶς ὅλα αὐτὰ εἶναι κατάλοιπα ποὺ ἀφοροῦν σὲ ὑποανάπτυκτες κοινωνίες. Δὲν εἶναι ὅμως ἔτσι.

Ἄς μεταφερθοῦμε στὴν καρδιὰ τῆς πολιτισμένης Εὐρώπης, ἃς ποῦμε στὸ Μόναχο. Ἐκεῖ θὰ δοῦμε ὅτι σὲ κάθε γωνιὰ τῆς πόλης, σὲ κάθε κιόσκι, ἀκόμα καὶ στὸ σιδηροδρομικὸ σταθμό, οἱ πολιτισμένοι Εὐρωπαῖοι ἐταῖροι μας μποροῦν ν' ἀγοράζουν, μαζὶ μὲ τὶς καραμέλες καὶ τὶς σοκολάτες, ζωδιακοὺς λίθους-φυλαχτά. Ἔτσι π.χ.:

οἱ κριοὶ μποροῦν ν' ἀγοράσουν ἀμέθυστο,

οἱ ταῦροι σμάραγδο,

οἱ δίδυμοι ἀκουαμαρίνα,

οἱ καρκίνοι ἰάδη,

οἱ λέοντες ρουμπίνι,

οἱ παρθένοι ἄστριο (cornelian!),

οἱ ζυγοὶ ἀδάμαντα,

οἱ σκορπιοὶ τοπάζιο,

οἱ τοξότες τυρκουάζ,

οἱ αἰγόκεροι ἀχάτη,

οἱ ὕδροχόοι σάπφειρο καὶ

οἱ ἰχθεῖς κοράλλι.

Υπάρχουν, τέλος, λίθοι που αντιστοιχοῦν, σημαδεύουν καὶ ἐπηρεάζουν τὶς ἡμέρες τῆς ἐβδομάδος¹¹⁶ ἀλλὰ καὶ λίθοι που ἀντιστοιχοῦν στοὺς μῆνες τοῦ ἔτους¹¹⁷.

Κυρίες καὶ Κύριοι

Μ' ὅσα ἀκούστηκαν σήμερα σ' αὐτὴ τὴν αἴθουσα διαπιστώνουμε ὅτι τὸ σκη-νικὸ στὰ Λιθικά καὶ στὶς λιθοθεραπεῖες ἀνοίγει στὴν περιοχὴ μας μὲ τοὺς Ὀρφι-κούς οἱ ὁποῖοι μᾶς λένε:

«ὄσαι βοτάναι λίθοι» καὶ ὅτι

«ἐκ γαίης λίθων πάντων γένος, ἐν δ' ἄρα τοῖσιν κάρτος ἀπειρέσιον»

καὶ κλείνει στὸν 11ο αἰώνα μὲ τὸ «Περὶ Λίθων Δυνάμεων» κείμενο τοῦ Μ. Ψελλοῦ καὶ μὲ τὰ ἔργα τοῦ Νικολάου Μυρεψοῦ, κατὰ τὸν 13ο αἰώνα, καὶ στὴ Δύση ἀνοίγει μὲ τὸ

«In herbis, verbis et lapidibus magna est virtus»

καὶ κλείνει στὸν 11ο αἰώνα μὲ τὸ «Enchiridion de lapidibus preciosis» τοῦ Marbo-dus, στὸ ὁποῖο στὴν πραγματικότητά ἐπαναδιατυπώνονται μὲ ἀλφαβητικὴ ταξι-θέτηση οἱ ἀπόψεις Πλινίου, Δαμιγέροντα κ.ἄ. καὶ μὲ τὰ ἔργα τῆς Hildegard von Bingen, κατὰ τὸν 12ο αἰώνα.

Κι ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα μέχρι τὸ Μεσαίωνα. Οἱ λαοὶ γνωρίζουν πολλοὺς λίθους που τοὺς χρησιμοποιοῦν γιὰ μαγικά, φυλαχτὰ καὶ γιὰ φάρμακα, καὶ οἱ λίθοι-φάρμακα γιὰ μεγάλο χρονικὸ διάστημα εἶχαν σημαντικὸ ρόλο στὴ ζωὴ καὶ στὴν ὑγεία τῶν λαῶν.

Καὶ γεννιέται τὸ ἐρώτημα. Οἱ θεραπείες μὲ λίθους ἦταν τελικὰ μιὰ χαμένη ἐκ τῶν προτέρων ὑπόθεση; Τὴν ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα αὐτὸ τὴ δίνει ὁ γερμανὸς φαρμα-κολόγος Καθηγητὴς Hermann Fuhner, ὁ ὁποῖος σὲ ἔργο του ὑποστηρίζει ὅτι ἡ λιθοθεραπεία τῶν Ἑλλήνων εἶναι μιὰ καθαρὰ ψυχοθεραπευτικὴ μέθοδος. Οἱ λίθοι μὲ τὸ σχῆμα, τὸ χρῶμα, τὴ λάμψη καὶ τὴ διαφάνειά τους καὶ γενικὰ τὴν ὁμορφιά τους, δημιουργοῦν εὐχάριστο θεραπευτικὸ κλίμα, εὐδιαθεσία καὶ ἄριστες προϋπο-θέσεις γιὰ τὴ θεραπεία τοῦ ἀσθενοῦς, ὁ ὁποῖος κάτω ἀπὸ τὶς εὐνοϊκὲς αὐτὲς συνθῆκες ἐπιστρατεύει τὶς ἐσωτερικὲς του δυνάμεις πρὸς ὄφελός του.

Ἄν τώρα, σ' ὅλη αὐτὴ τὴ διαδικασίᾳ τῆς λιθοθεραπείας ὑπάρχει καὶ τὸ στοι-χεῖο τῆς ἀμφιβολίας καὶ τῆς πλάνης, αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε περιέργο οὔτε παράξενο. Αὐτὰ συμβαίνουν καὶ στὶς μέρες μας.

116. Πολύτιμοι Λίθοι που ἀντιστοιχοῦν στὶς ἡμέρες: Δευτέρα Μαργαριτάρι, Τρίτη Ρου-μπίνι, Τετάρτη Σάπφειρος, Πέμπτη Ἀμέθυστος, Παρασκευὴ Σμάραγδος, Σάββατο Ἀδάμας, Κυ-ριακὴ Ἰασπις.

117. Πολύτιμοι λίθοι που ἀντιστοιχοῦν στοὺς μῆνες: Ἰανουάριος Ἀμέθυστος, Φεβρουάριος Χρυσόλιθος, Μάρτιος Σάπφειρος, Ἀπρίλιος Ἀδάμας, Μάιος Ἀκουαμαρίνα, Ἰούνιος Σμάραγδος, Ἰούλιος Ρουμπίνι, Αὐγουστος Τουρμακλίνης, Σεπτέμβριος Ὀπάλλιος, Ὀκτώβριος Τοπάζιο, Νοέμ-βριος Τυρκουάζ, Δεκέμβριος Ἰασπις.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ackerknecht E. und Murken A. 1992. Geschichte der Medizin. Ferd. Enke. Verlag, Stuttgart.
- Bennett, Em. Jr. (1958). The Mycenae tablets. Trans. Amer. Phil. Soc. V. 48, Part. II.
- Bennett, Em., Jr. (1959). The Knossos tablets. Inst. of Classic Studies, Univ. of London.
- Chadwick, J. (1959). The decipherment of linear B. Cambridge Univ. Press.
- Chadwick, J. (1967). The decipherment of linear B. Cambridge Univ. Press.
- Dabry, P. (1863). La medicine chez les Chinois. Paris.
- Damigeron, De Lapidibus. (1875). Hermes IX.
- Descharme, P., 'Ελληνική Μυθολογία, 'Αθήνα.
- Dogas, E. (1974). Die entzifferung der Schrift des Diskos von Phaistos. Bremen.
- Erman H. (1885). Aegypten und agyptisches Leben. Altertum, V. 2. Tübingen.
- Fühner H. (1885). Lithotherapie. Ulm (Donau).
- Γιαννάκη Γ. (1982). 'Ορφέως Λιθικά - 'Εκδόσεις Πανεπιστημίου 'Ιωαννίνων, σ. 1-234.
- Halleux R. et Schamp J. (1985). Les lapidaires grecs. Ed. Les belles lettres, Paris.
- Χασάπη Κ. (1965). Τὰ 'Ορφικά - 'Αθήνα.
- Hildegard von Bingen. Scivias. Otto Müller Verlag, 1963.
- 'Ησιόδου, «Θεογονία».
- 'Ησιόδου, «'Εργα καὶ 'Ημέραι».
- 'Ησιόδου, «'Αποσπάσματα».
- Hooker, Y. (1994). Εἰσαγωγή στὴ Γραμμικὴ Β. Μορφ. 'Ιδρυμα 'Εθν. Τραπέζης.
- Joachim, H. (1890). Papyrus Ebers. Berlin.
- Jolly L. (1900). Quellenkunde der Indischen Medizin. Zt. d. D. Morg. Ges., 48, Leipsig.
- Keydell, R. (1940). Zu antiken Lapidarien. Byzantinisch-Neugriechischer Jahrbuch 16, σ. 197-208.
- Κριαρῆ, 'Ε. (1972). 'Ο Μιχαὴλ Ψελλός. Byzantina, T. 4, σ. 52-128. Θεσσαλονίκη.
- Kroll, N. (1951). C. Plinius Secundus der Altere (5), RE XXI, στ. 239-439.
- Krumbacher, K. (1897). Geschichte der byzantinische Litteratur. Munchen.
- Κωνσταντινίδη, Γ. (1987). Ταμείον τῆς 'Αγίας Γραφῆς. 'Αθήνα.
- Lenz H. O. (1861). Mineralogie der Alten Griechen und Römer. Gotha.
- Μαραγγιανοῦ, Ε. (1982). 'Ορφέας ὁ 'Ελληνας. 'Αθήνα.
- Megenberg, K. von (1861), Das Buch der Natur. Stuttgart.
- Melly P. de (1894). Le lapidaire d'Aristote. Revue des études grecques. T. VII, Paris.
- 'Ομήρου 'Ιλιάς.
- 'Ομήρου 'Οδύσσεια.
- 'Ορφέως Λιθικά.
- Palmer, K. (1963). The interpretation of Mycenaean greek texts.
- Πανάγου, 'Α. (1995). Περί λίθων. Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνῶν, 70, Β, σ. 527-583.
- Πανάγου, 'Α. (1998). 'Ορφικὴ λιθοθεραπεία. 'Αθήνα. (Τιμητικὸς Τόμος Γρ. Σκαλκέα).
- Rose, V. (1875). Aristoteles, de Lapidibus. Z. f. D. Altertum N.F. VI,

Rose V. et de Mely P. Aristoteles, de Lapidibus.

Ruska, J. (1921). Das Steinbuch des Aristoteles, Heidelberg.

Schipperges H. (1995). Hildegard von Bingen, München.

Steinschneider, M. (1895). Arabische Lapidarien. Z. d. D. morg. Geschichte, V. 49.

Ψελλός, Μ. Περί λίθων δυνάμεων. M. P. Philosophica minora. Vol. 1. Teubneriana, MCMXCII.

Ullman, M. (1972). Das Steinbuch des Xenokrates von Ephesos. Medizinhistorisches journal, 7, σ. 49-64.

Ventris, M. and Chadwick, J. (1956). Documents in Mycenaen Greek. Cambridge Univ. Press.

Wellmann, M. (1935). Die Stein-und Gemmebücher der Antike. Quellen und Studien zur Geschichte der Naturwissenschaften und Medizin, 4, σ. 86-149.

Wirbelauer, K. W. (1937). Antike Lapidarien, Würzburg.